

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

**На тему: «ФАКТОРИ ФРАКЦІОНУВАННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ
ФРАКЦІЇ ПАРТІЇ РЕГІОНІВ ПІД ЧАС ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ
У 2013-2014 РР.»**

Виконав: студент 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Терещенко Денис Павлович

Керівник Гомза І. А.,

кандидат політичних наук, доцент

Рецензент Яковлев М. В.,

кандидат політичних наук, доцент кафедри
міжнародних відносин НаУКМА

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 2020 р.

Київ – 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	1
«ОБ’ЄДНУЙ І ВОЛОДАРЮЙ»: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
I. Елітне зчеплення та напіврозпад: теорії падіння режимів та елітного фракціонування.	7
II. Історія правління однієї партії: сходження та занепад Партії регіонів.	17
РОЗДІЛ II. ВИМІРЯТИ НЕЗГОДУ: ГІПОТЕЗИ, МЕТОДОЛОГІЯ І ДАНІ	27
I. Передбачити (напів)розпад ядра: гіпотези щодо індивідуальних факторів виходу з коаліції.	27
II. Визначення об’єкта та хронологічних меж аналізу.	32
III. Джерела, збір даних і конструювання змінних.	34
<i>A. Незалежні змінні.</i>	34
<i>B. Залежні змінні.</i>	42
<i>B. Додаткові змінні.</i>	44
РОЗДІЛ III. МОЯ ПАРТІЯ – МОЯ ФОРТЕЦЯ: ТЕСТУВАННЯ ГІПОТЕЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ	47
I. Результати статистичного тестування гіпотез та зв’язків між залежною і додатковими змінними.	47
II. Сила і слабкість «єдиної української партійної машини». Інтерпретація результатів.	57
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	69
АНОТАЦІЯ	

ВСТУП

Актуальність. З того часу, як політичні науковці почали аналізувати механізми та траєкторії занепаду політичних режимів, зокрема й авторитарних, у різних моделях підкреслювалася важливість для ненасильницької зміни влади наявності внутрішньоелітного розколу, або, іншими словами, поділу табору правлячої коаліції на прихильників поступок та діалогу з опозицією і на «консерваторів», готових відстоювати статус кво режиму до останньої краплі крові протестувальників (Р. Дікс, Г. О'Доннелл, А. Пшеворські). Як було доведено згодом, фракціонування в таборі еліт як змінна в моделі авторитарного занепаду не є ані обов'язковим, ані первинним елементом: деякі зміни режиму справді ініціюються завдяки лише заколоту в межах правлячої групи (такі випадки в політичній науці називають *palace coup*, себто палацовим переворотом), в інших випадках внутрішньоелітний розкол оприявнюється тільки внаслідок інтенсивної політики незгоди. Утім, фракціонування еліт досі залишається важливим компонентом будь-якого пояснення падіння авторитарних режимів, що більш-менш претендує на вичерпність та ґрунтовність. Безумовно, важливою передумовою падіння режиму В. Януковича в лютому 2014 року був раптовий і швидкий вихід частини членів фракції Партії регіонів із «переможної коаліції». І попри те, що як протестні події зими 2013–2014 рр., так і еволюція самого режиму з 2010 року знайшли своє висвітлення в академічних працях, досі було небагато сказано і написано про життя і особливо про занепад переможної коаліції режиму В. Януковича, якій довелося функціонувати в умовах неповного авторитарного закриття, тобто за присутності потужної та інституційно активної опозиції. Звичайно, окремі автори висловлювали спостереження і припущення про закономірності виходу народних депутатів із парламентської фракції Партії регіонів. Так, за постереженням Т. Кузьо, виходили з фракції ті, хто був «кооптований та підкуплений», в основному нібито вихідці з регіонів з-поза традиційної сфери впливу Партії регіонів – Донецької та Луганської областей і Криму. Цим словам, тим не менш, бракує прозорого емпіричного підґрунтя, а

такому поясненню – чіткого механізму. Іншими словами, навіть якщо ми бачитимемо, що «кооптовані й підкуплені» справді з більшою частотою виходили з фракції, така закономірність іще не є повноцінним соціологічним чи політологічним поясненням у термінах Ю. Ельстера. Тут полягає основна наукова проблема цієї роботи: чинне пояснення явища є неповним, а тому потребує як емпіричного доповнення, так і додаткової теоретичної експлікації.

Отож актуальність цього дослідження є подвійною, що дозволяє вирішити одразу два завдання. З одного, більш очевидного, боку, розуміння причин та механізмів фракціонування еліт в авторитарних та гібридних режимах сприяє більш повному поясненню процесу і механіки їхнього падіння, що обіцяє значний внесок до наукової літератури на цю тему. Вивчення розпаду фракції Партії регіонів може збільшити наше знання як про цей конкретний кейс, так і про процес у цілому. З іншого боку, закономірності фракціонування, як-то вихід із коаліції в першу чергу окремих груп індивідів, пов'язаних або спільними ознаками, або інтенсивними міжособистісними зв'язками, може також свідчити про певні особливості побудови переможної коаліції режиму ще за його «життя», які могли сприяти його нестабільності та вказувати в ретроспективі на потенційні «лінії зламу», уздовж яких і відбувався розкол. Отож **актуальність** питання факторів фракціонування полягає *не тільки* в потребі вичерпного наукового пояснення падіння того чи іншого авторитарного режиму чи режимів узагалі, а й у можливості виявити за допомогою закономірностей фракціонування ті особливості менеджменту правлячої коаліції, що уможливили «відщеплення» в критичний момент значної її частини.

Відповідно до окресленої проблеми, за **мету** дослідження визначено встановити чинники, що вплинули на рішення частини членів переможної коаліції Партії регіонів припинити підтримку режиму і залишити фракцію.

Задля виконання мети було поставлено такі **завдання**:

- здійснити огляд сучасних теорій функціонування та розпаду політичних режимів і їхніх переможних коаліцій;

- прослідкувати історію формування та розпаду фракції Партії регіонів у Верховній Раді України VII скликання;
- запропонувати пояснення та можливі фактори фракціонування переможної коаліції у випадку фракції Партії регіонів у Верховній Раді України VII скликання;
- здійснити статистичний аналіз змінних із метою верифікації гіпотез, встановлення мультиколінеарностей та зв'язків із додатковими змінними;
- порівняти отримані результати статистичного аналізу з висунутими гіпотезами та положеннями теорій функціонування та розпаду переможних коаліцій.

Об'єктом дослідження є, відтак, процес фракціонування переможної коаліції в політичному режимі В. Януковича, **предметом** – вплив індивідуальних факторів на рішення народних депутатів вийти з фракції Партії регіонів у Верховній Раді VII скликання у кризовий для політичного режиму момент.

Теоретичні засади дослідження. Питанню (внутрішньо)елітної динаміки у процесі падіння недемократичних режимів присвятили свої дослідження такі науковці: Р. Дікс, Г. О'Доннелл і Ф. Шміттер, А. Пшеворські, С. Гантінгтон, Б. Геддес, Дж. Браунлі, С. Гельбах і Ф. Кіфер, Дж. Райт, Е. Франц, С. Гаггард і Р. Кауфман, С. Г. де Сьєрра, К. Бокс, М. Сволік, Дж. Ульфельдер, Б. Магалоні, Д. Саттер, Е. Ханкісс, Р. Крічелі, Дж. Ганді та інші. До українських дослідників, які торкалися або висвітлювали питання політичних режимів, їхньої зміни та ролі еліт у цих процесах, слід зарахувати В. Романову, О. Буз, Д. Короткова, Ю. Мацієвського, А. Трач, Л. Угрин, Г. Шипунова, І. Гомзу та Д. Терещенка. Утім, попри загальну увагу до питання та наявність ґрунтовних напрацювань у цьому напрямку, проблематика закономірностей фракціонування еліт у недемократичних режимах, зокрема впливу окремих факторів на індивідуальне рішення вийти з переможної коаліції, залишається все ще недостатньо розробленою та проаналізованою.

У рамках цієї роботи було використано положення теорії селекторату Б. Буено де Мескіти та ін., стратегічної теорії демократизації Г. О'Доннелла і Ф. Шміттєра, елементи моделей фракціонування еліт Б. Геддєс, Дж. Райта і Е. Франц та О. Ройтера і Д. Шаконьї та теорії управління коаліціями П. Чейсті, Н. Чізмена і Т. Павера.

Дослідницьке питання, яке скеровувало міркування та напрямок побудови дизайну дослідження, можна сформулювати таким чином: «Які фактори допомагають передбачити, чи прийме член переможної коаліції у момент політичної кризи рішення вийти з коаліції чи, навпаки, залишитися в ній?».

Гіпотези. Аби дати відповідь на дослідницьке питання, ми, виходячи з припущення про мотивацію індивідуальних членів переможної коаліції та звуження можливостей їхнього політичного виживання внаслідок послаблення режиму, висновуємо такі шість гіпотез, що стосуються закономірностей фракціонування коаліції режиму:

Н1. Що вища підтримка Партії регіонів на окрузі, де обрався член переможної коаліції, то з більшою ймовірністю він вийде з фракції.

Н2. Що більший порядковий номер члена переможної коаліції в партійному виборчому списку Партії регіонів, то з більшою ймовірністю він вийде з фракції.

Н3. Члени переможної коаліції, які входили до Партії регіонів, рідше виходили з фракції, аніж безпартійні та члени інших партій.

Н4. Члени переможної коаліції, чиїм суб'єктом висування на виборах була Партія регіонів, рідше виходили з фракції, аніж самовисуванці та кандидати від інших партій.

Н5. Що більше фінансових ресурсів має член переможної коаліції, то з більшою ймовірністю він вийде з фракції.

Н6. Що менш лояльною до фракції є поведінка політика на пленарних засіданнях, то з більшою ймовірністю він вийде з фракції.

Методологія дослідження. Запропоновані в цій роботі міркування та гіпотези ґрунтуються на засадах *методологічного індивідуалізму* та *теорії раціонального актора*, згідно з якими дії акторів аналізуються з точки зору їхньої індивідуальної мотивації, яка, у свою чергу, спирається на раціональну оцінку індивідом зисків та витрат від тієї чи іншої дії.

Спеціальними методами, використаними в роботі, були:

- *кількісні методи* обробки даних, застосовані задля перевірки гіпотез та встановлення передбачених зв'язків між змінними: **тест на асоціацію за допомогою критерію хі-квадрат, V-коефіцієнт Крамера, коефіцієнт кореляції r Пірсона**, а також **t-тести Стюдента і Велча**.
- **моделювання мережі взаємодії** акторів за допомогою *мови програмування R*, використане для візуалізації мережі співініціаторів законопроектів серед членів фракції Партії регіонів;
- для заглиблення в суспільно-політичний контекст та забезпечення бази для обґрунтування дизайну дослідження, окрім іншого, використовувався також **історичний метод**.

До **джерельної бази** дослідження увійшли:

- *набори даних* про народних депутатів, ініціаторів законопроектів у Верховній Раді України VII скликання та результати голосувань під час пленарних засідань, отримані з Порталу відкритих даних Верховної Ради України;
- *дані* про параметри балотування та участь депутатів у парламентських фракціях та комітетах, запозичені з офіційних інформаційних онлайн-порталів Верховної Ради України та Центральної виборчої комісії України;
- *дані соціологічних опитувань* щодо політичних настроїв населення з Національного банку соціологічних даних;
- *інформація про вартість майна, задекларованого членами фракції Партії регіонів*, отримана з онлайн-ресурсу «Декларації».

Хронологічні межі дослідження охоплюють проміжок часу з 30 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року, адже саме впродовж цього періоду тривала основна фаза процесу фракціонування переможної коаліції, проте зберігалася відносно сталою сама конфігурація режиму – аж до визнання Верховною Радою України факту самоусунення В. Януковича з посади Президента України.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких поділяється на два-три підрозділи, висновків і списку джерел та літератури. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 76 сторінок, із них 68 сторінок – обсяг основної частини, 8 сторінок – список джерел і літератури.

«ОБ'ЄДНУЙ І ВОЛОДАРЮЙ»: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ПІДВАЛИНИ ДОСЛІДЖЕННЯ

I. Елітне зчеплення та напіврозпад: теорії падіння режимів та елітного фракціонування.

За будь-якого політичного режиму політичний лідер мусить із метою управління спиратися на відносно невелику групу людей, обраних, призначених, уповноважених чи просто за своїх статусом таких, що мають значну військову, економічну чи політичну владу в суспільстві. Політичний режим значною мірою визначається розміром та ступенем зчеплення (англ. *cohesion*) цієї групи людей. Якщо в демократичному режимі до неї входить відносно більше осіб, зазвичай регулярно змінюваних шляхом виборів, оскільки владні ресурси більш рівномірно розподілені, то в авторитарному, цілком передбачувано, доступ до неї значно більш обмежений.

Політична наука знає кілька термінів на позначення цієї групи. Це і «еліти» (В. Парето, Р. Міхельс), і «панівна (англ. *dominant*) коаліція» (як-от у Д. Норта та ін.), і «правляча (англ. *ruling*) коаліція» (приміром, Б. Геддес, М. Сволік), і, зрештою, «переможна (англ. *winning*) коаліція» (термін походить з аналізу мінімальних переможних коаліцій В. Райкера ще у 1960-х рр., але набув поширення у вигляді, наведеному тут, завдяки праці Б. де Мескити та ін. уже в ХХІ столітті). Незалежно від формулювання терміну, сутність явища залишається тією ж – це достатнього розміру група впливових осіб, чия сумарна влада в суспільстві є значною і завдяки чієму сприянню, в обмін на спеціальні привілеї, лідер продовжує залишатися лідером [67, с. 51]. Прикладом такої переможної коаліції в середні віки, як про це пишуть Норт та ін., були «спеціалісти з насильства», релігійні очільники та феодали – лорди, яким король надавав земельні володіння в обмін на військову службу [19, с. 38–39], у комуністичному авторитарному режимі штибу Німецької Демократичної

Республіки переможну коаліцію складав натомість Центральний комітет Партії соціалістичної єдності, у Чилі після військового *coup d'etat* – військова хунта, до якої входили очільники всіх родів збройних сил Чилі.

Переможні коаліції, на переконання Буено де Мескіти та ін., функціонують і в демократичних, а ми також додаємо – і в гібридних, режимах. У Великій Британії, як і у Федеративній Республіці Німеччина, де уряд обирається в парламенті, доля прем'єр-міністра залежить від більшості в Палаті представників чи в Бундестазі відповідно. Осіб, які входять до цієї більшості і відтак визначають особу прем'єр-міністра, можна охарактеризувати як переможну коаліцію.

Зрозуміло, що члени переможної коаліції навряд чи стали би підтримувати лідера задарма. Згідно з теорією, проблема авторитарного поділу влади, у термінах М. Своліка (англ. *authoritarian power-sharing*), вирішується за допомогою перерозподілу ренти (або англ. *spoils*) – тих благ і ресурсів, які режиму вдається видобути з суспільства: податків, доходів від проданих природних копалин, корупційних прибутків тощо [67, с. 29; 66, с. 10].

Зважаючи на те, що перед правлячою групою стоїть також проблема авторитарного контролю за населенням [66], Буено де Мескіта та ін. пропонують розрізняти *приватні* та *публічні блага*, які може розподіляти режим [67, с. 57–58]. Ключова відмінність між ними – принцип, за яким відбувається таргетування. Якщо приватні блага надаються особисто окремим (впливовим) індивідам у суспільстві і можуть виступати у вигляді грошових трансфертів, пільгового житла, доступу до ринку автомобілів іноземного виробництва (як-от у колишніх країнах соціалістичного табору), то публічні блага – результат державної політики, що стосується багатьох, приміром, підвищення пенсій, зниження оподаткування, виплати по безробіттю тощо [67, с. 44]. Згідно з Буено де Мескітою та ін., авторитарні режими з малою переможною коаліцією схильні вдаватися до перерозподілу приватних благ, демократичні ж режими, що мають відносно велику переможну коаліцію, більше схилиються до політик із розподілу публічних благ [67, с. 104]. Логічно припустити, що, *ceteris paribus*, гібридні

політичні режими найчастіше використовуватимуть комбінації публічних і приватних благ задля вирішення як проблеми авторитарного контролю (задоволення широкої «публіки» виборців), так і проблеми авторитарного поділу влади (створення лояльної коаліції в парламенті, у тому числі, за потреби, шляхом «купівлі» голосів депутатів). Є свідчення, що саме такою була природа «коаліції», представленої фракціями Партії регіонів та Комуністичної партії – у режимі В. Януковича у 2012-2014 рр. [54, с. 181].

Проте прямий розподіл субсидій, коштів, автомобілів та дач – не єдиний спосіб для лідера утримати довкола себе еліти. У публікаціях останніх двох десятиліть політичні науковці довели, що ефективним інструментом елітного зчеплення, а не лише «фасадом» чи декором «про людське око», в авторитарних режимах є інституції – політичні партії та парламенти. Парламенти, як доводять Дж. Ганді та А. Пшеворські (2007), потрібні диктаторам для забезпечення співпраці з тими, хто не увійшов до переможної коаліції та схильний до опозиції. За допомогою кооптації опозиції до парламентської діяльності, диктатори намагаються створити для неї стимули підтримувати режим через залучення до його інституцій, завдяки яким опозиція взагалі має можливість активної і видимої діяльності [42]. Політичні партії, у свою чергу, слугують для запобігання тому, що М. Сволік називає «повстанням союзників» – тобто палацовим переворотам [66, с. 6; 44, с. 132, див. особ. Розділ 6]. Завдяки передбачуваним шляхам кар'єрного зростання та чіткому розподілу прав і обов'язків, партіям вдається збалансувати мотивацію своїх членів на користь колективної дії – підтримки чинного режиму [там само; 66, с. 12]. У результаті, як засвідчують одразу декілька емпіричних розвідок на тему, режими, що спираються на сильні партії (на противагу військовим і персоналістським), є одними з найбільш довготривалих, хоч і залишаються вразливими до масової ненасильницької політики незгоди [43; 48; 68].

Для того, аби узурпувати владу – приймати рішення усупереч Конституції, призначати «своїх» людей на ключові посади (тактика «пакування»), ув'язнювати опонентів – диктаторам та їхнім партіям зовсім не обов'язково

отримувати всі місця в парламенті. Ця знахідка особливо важлива для «оспорюваних автократій» (англ. *contested autocracies*) з сильною чи просто помітною опозицією на противагу «стійким автократіям» (англ. *established autocracies*) – повністю закритим авторитарним режимам – за класифікацією М. Своліка [66, с. 6]. Як і в демократичному режимі, особливо якщо йдеться про розподіл певного вичерпного ресурсу (наприклад, бюджетних субвенцій) в обмін на окреме рішення, превалює логіка *мінімальної переможної коаліції* – переможної коаліції такого мінімального розміру, що дозволив би прийняти рішення і залишити всіх ключових гравців задоволеними результатом [63; 45, с. 11; з приводу функціонування таких коаліцій в умовах уряду меншості див. 40]. І що більше режим покладається на розподіл приватних благ в обмін на підтримку, то більше мають підстав члени коаліції обмежувати до неї доступ (аби отримати більшу частку) і залишатися мінімальною переможною коаліцією [45; с. 11].

Здається, цілком очевидно, що технологія управління коаліцією має важливе значення для «іммунітету» режиму до фракціонування. Так, приміром, Левітські та Вей (2010) доводять, що, оскільки обсяг ренти вразливий до економічних криз, і особливо за відсутності стабільного джерела доходів у вигляді корисних копалин, патронаж і розподіл рентових надходжень є неефективними інструментами зчеплення коаліцій [56, с. 65]. Утім, окрім патронажу і рент, авторитарним лідерам та всім, хто намагається ними стати, доступні й інші механізми зчеплення еліт. П. Чейсті, Н. Чізмен і Т. Павер, які дослідили методи формування парламентських коаліцій інституційно сильними президентами в країнах Латинської Америки, Африки та колишнього Радянського Союзу, використовуючи термінологію праці Е. Рейла, К. Перейру і Т. Павера (2010), охрестили комплекс цих способів «інструментарієм виконавчої влади» (англ. *executive toolbox*) [39, с. 2]. До нього входять: (1) влада над порядком денним – законодавча влада, делегована президенту чи уряду; (2) бюджетні прерогативи – контроль над публічними витратами; (3) контроль над складом уряду (англ. *cabinet management*); (4) контроль над

партією/прихильниками (англ. *partisan powers*) – контроль лідера над однією чи кількома коаліційними партіями; (5) неформальні інституції [39, с. 8]. Калібруванням цих коаліційних тактик визначається стійкість режиму: що більше лідер спирається на матеріально-фінансові механізми зчеплення, то вразливішою стає переможна коаліція до економічних негараздів та вичерпання запасів в умовах політичної кризи. З іншого боку, у демократичних режимах розподіл міністерських портфелів між коаліційними парламентськими фракціями є найефективнішим способом досягнення політичної стабільності [40]. Це судження про ефективність може бути також справедливим і для «оспорюваної автократії», коли повноцінний авторитарний режим іще не встановлено, проте лідер у виконавчій гілці влади намагається змінити конституцію, аби в такий спосіб виправити правила гри і завадити опонентам перемогти та послабити інші гілки влади – судову та законодавчу [46, с. 157].

Хоча класифікація інструментів для створення коаліції виконавчою гілкою влади була розроблена для демократичних режимів, її принаймні почасти можна застосувати і до гібридних режимів штибу режиму В. Януковича. Попри те, що до обох Кабінетів міністрів М. Азарова входили лише лоялісти та члени Партії регіонів, а тому уряд не міг чи не хотів отримувати підтримку, скажімо, Комуністичної партії України через надання їй представникам міністерських портфелів, очільники режиму, за браку власної більшості в парламенті, можемо припускати, практикували й інші інструменти коаліційного зчеплення – бюджетні прерогативи (наприклад, різні субвенції на виборчі округи депутатів, обраних за мажоритарною системою – так звана *pork barrel*), контроль над Партією регіонів та неформальні інституції (як-от прямі грошові виплати, засвідчені, приміром, в «Амбарній книзі Партії регіонів» [23]). Так, у Верховній Раді України VII-го скликання переважало те, що П. Чейсті і С. Черних називають «позаурядовими стратегіями управління коаліцією» (англ. *non-cabinet coalition management strategies*), що полягають у розподілі «позакабінетних благ» [38, с. 8, с. 24].

Дослідники пропонують відтак розрізняти для зручності урядову коаліцію (*cabinet coalition*) – тобто сукупність партій, представлених в уряді – і парламентську коаліцію (*floor coalition*) – ті партії, на голоси яких спирається виконавча гілка влади для просування рішень у парламенті [38, с. 4]. Важливо, що до парламентських коаліцій іноді, залежно від регламенту, можуть включати не тільки цілі партії, а й окремих депутатів, які обиралися або від інших партій, або ж як самовисуванці, але вирішили змінити свою політичну ідентифікацію після того, як переступили поріг будівлі парламенту, не виключено, що внаслідок матеріального заохочення. Ці партійні перебіжчики (англ. *party-switchers*, в україномовному середовищі також відомі як «тушки»), стверджують П. Чейсті та С. Черних, продають свої голоси в обмін на преференції для бізнесу чи на звичайні грошові виплати [38, с. 23]. Опитаний дослідниками член однієї з коаліцій президента України Л. Кучми (1994-2004) свідчить про багаторівневість позаурядових президентських стратегій з утримання коаліції: «...перше – це політичне і бізнес... другий рівень це підкуп, є різні способи підкупу [депутатів], як-от, наприклад, [підтримка] їхніх законодавчих ініціатив, бюджетні виплати і, в часи Леоніда Кучми, був ще особливий інструмент – [доступ до] державних акцій (*shares*). Якщо це не працювало, то в хід ішов шантаж» [38, с. 25; переклад наш].

Відтак, як демократичні президенти та прем'єр-міністри, так і авторитарні лідери мають у розпорядженні цілий асортимент інструментів для утримання переможних коаліцій. Маніпулюючи комбінаціями цих інструментів, лідери намагаються забезпечити стійкість власного режиму навіть в умовах криз, як економічних, так і політичних, приміром, масових протестних виступів та політики незгоди. Основне їхнє завдання полягає в тому, аби навіть у кризових ситуаціях забезпечити таку мотиваційну структуру членам переможної коаліції, що схиляла би їх до співпраці з режимом попри спокуси плідної кооперації з опозицією. Звичайно, найкращим тестом якості для стратегій управління коаліцією є загроза падіння режиму. Неякісні методи зчеплення та заохочення

можуть у критичний момент полегшити розпад (фракціонування) переможної коаліції, що, у свою чергу, і призводить до режимного колапсу.

Важливість фракціонування еліт для ефективного і ненасильницького транзиту визначається насамперед раціонально розрахованою, як це прийнято вважати в літературі на тему, готовністю частини правлячої групи пожертвувати привілейованою позицією в політичній системі (зокрема певним обсягом матеріальних і нематеріальних благ – нерухомістю, фінансуванням, титулами, статусом), які вони отримують в обмін на лояльність до лідера та режиму, заради того, аби уникнути репресій чи навіть продовжити свою політичну кар'єру після зміни режиму, зокрема в результаті демократизації (як цього вдалося в більшості випадків досягти комуністам у країнах колишнього соціалістичного табору) [59, с. 25, с. 64]. Еліти, таким чином, з самого початку володіють потенціалом для зміни режиму, але лише у випадку взаємної кооперації та колективної дії з метою усунення лідера вони стають спроможні до фактичних змін. Важливим видається зрозуміти, які саме корекції в мотивації еліт необхідні для того, аби вони змінили свою поведінку і виступили на боці опозиції до режиму. Для аналізу й передбачення поведінки кожної з груп у процесі лібералізації і демократизації (а основними такими груповими акторами в більшості моделей є опозиція і «розколотий» уряд – на прихильників «м'якого» курсу та поступок і на прихильників репресій) політичні науковці вже тривалий час використовують моделювання за допомогою теорії ігор – із розрахунком зисків і витрат кожного актора за кожного варіанту розгортання подій та відносного балансу сил у режимі. Такі моделі використали у своїх дослідженнях А. Пшеворські (1991) [59], Б. Геддес (1999) [43], Д. Саттер (2000) [65] та інші.

Усі ці дослідники зазвичай спираються на класичну схему падіння автократій Г. О'Доннелла і Ф. Шміттєра. Згідно з нею, в критичний момент еліти авторитарного режиму діляться на два табори-фракції – на прихильників «твердого курсу» (*hardliners*), які вважають, що опозицію та протести слід репресувати, та прихильників «м'якого курсу» (*softliners*), які з різних причин готові йти на поступки від кооптації опозиції до зміни керівництва та напрямку

політики [58, с. 15]. Сучасні дослідники режимних транзитів (див., приміром, [35], [50], [62]) далекі від того, аби стверджувати, як Р. Дікс, що розкол еліт є для них необхідною передумовою [41, с. 564], але, все ж, сходяться на тому, що елітне фракціонування є важливим компонентом пояснення «безкровного» авторитарного занепаду. Йдучи на союз із опозицією та витісняючи режимних консерваторів, прихильники «м'якого курсу» можуть вдатися до лібералізації чи навіть демократизації режиму – тобто його «відкриття» для опозиції [57, с. 2; 59, с. 57]. Як наслідок, опозиція бере участь у вільних та рівних виборах, здійснює агітацію та відкрито набирає резервуар нових членів і прихильників. Відкриття режиму означає можливість зміни влади та, зрештою, вірогідність (проте не неминучість) виходу на шлях демократизації (див. [57, с. 2]). І, зокрема, саме для того, аби ці зміни відбулися без захоплення державних інституцій та кровопролиття, окрема частина еліт, розраховуючи на вигоди у новому статусі кво, готова поступитися владою і частиною ресурсів, змінивши уряд чи оголосивши нові вибори. Цей трек лібералізації і демократизації можна прослідкувати в численних режимних транзитах у Європі (Польська Народна Республіка, Німецька Демократична Республіка), у Латинській Америці (Чилі) тощо.

Варто зазначити, що аналіз фракціонування еліт досі переважно зосереджувався довкола питань стратегічних дій таборів прихильників «твердого» і «м'якого» курсів та опозиції (див. уже згаданих [43], [59], [65], [66]). Трохи менше уваги донедавна приділялося індивідуальним мотиваціям членів еліти до того, аби йти в опозицію до режиму чи дотримуватися жорсткої політики щодо будь-якої незгоди. Ця ситуація змінилася, коли у відносно нещодавній праці «Як працюють диктатури» дослідники Б. Геддес, Дж. Райт та Е. Франц запропонували формальну модель для розрахунку відносних вигод індивідуального члена переможної коаліції, який визначав би його чи її схильність переходити на бік опозиції чи ні [44, с. 181–182]. Модель полягає в нерівності, за умови виконання якої член переможної коаліції нібито має прийняти рішення про зупинку її підтримки:

$$p[qO_j + (1-q)\sim O_j] + (1-p)[sO_l + (1-s)\sim O_l] < t(1-p)[rO_k + (1-r)\sim O_k] - pC$$

У цьому рівнянні p позначає ймовірність того, що режим у статусі кво збережеться без змін, q – шанси члена коаліції зберегти посаду в режимі статус кво, r – ймовірність здобуття посади в новому режимі за умови його підтримки, s – шанси здобути посаду в новому режимі не підтримуючи його, t – ймовірність того, що новий режим виявиться саме таким, як очікувалося. Інші множники позначають відносну вигоду від того чи іншого стану члена коаліції: O_j позначає вигоду від посади за умови збереження і підтримки статусу кво, O_k – вигоду від нового режиму для того, хто цей новий режим підтримував, O_l – навпаки, вигоду від нового режиму для того, хто підтримував статус кво, а C – це можливі витрати, пов'язані з протистоянням статусу кво, наприклад, якщо старий режим таки вистойть [там само].

Ключовими, на наше переконання, змінними у формулі є (1) вірогідність виживання режиму – а відповідно, і ймовірність подальшого отримання продукований режимом благ; (2) ймовірність утримання посади за умови підтримки старого режиму, якщо в результаті перемагає новий режим – відповідь на питання, чи зможе індивід знову обратися до парламенту та чи не буде він репресованим або, наприклад, люстрованим; (3) можливі витрати внаслідок підтримки опозиції у разі, якщо старий режим продовжує існувати – сумнів щодо того, чи стане він репресувати опозиціонерів та «зрадників» серед своїх – здатні втримати індивіда від антирежимної діяльності. **Зазвичай, що вищу посаду та більше благ індивід отримує за старого режиму, то більше він має втрачати від зміни режиму, а отже, буде з меншою ймовірністю її підтримувати (там само).** Так само зміна уявлень про перспективи отримання вигод від режиму (звуження кола бенефіціарів, загроза виключення з партії тощо) **підштовхуватиме члена переможної коаліції до переходу на бік опозиції.**

Період активного фракціонування еліт супроводжується помітним хаосом [44, с. 183]. Оскільки ймовірність падіння режиму має прямий вплив на розрахунок індивіда щодо доцільності підтримки опозиції, а уявлення про

стійкість режиму є значною мірою конструйованими, адже ніхто не володіє інформацією про (не)підтримку режиму кожним актором у державі [55], перші «перебіжчики» діють радше на власний ризик, створюючи прецедент переходу (англ. *defection*). Наступні з тих, хто досі розмірковує про можливість зміни афіліації, скоріше за все, візьмуть до уваги зростання підтримки опозиційних сил колишніми елітами режиму, що збільшить у їхніх очах відносну силу опозиції та зменшить вірогідність виживання режиму і, у свою чергу, пришвидшить процес «перетікання» еліт з одного табору в інший. Це явище отримало в політичній науці назву *bandwagon effect*.

Першим відомим нам емпірично обґрунтованим дослідженням закономірностей виходу еліт із переможної коаліції на мікрорівні, щоправда, не в умовах кризи та масової політики незгоди, а на доволі тривалому проміжку часу існування режиму в Російській Федерації, можна вважати статтю О. Дж. Ройтера і Д. Шаконї [61]. Не вдаючись до формальних моделей, а виходячи з міркувань про раціональність дій індивідуальних елітних акторів, дослідники висновують та перевіряють на великому масиві даних шість гіпотез, а саме, що еліти активніше виходять із режиму (панівної партії), якщо: (1) ймовірність виграшу цієї партії на виборах спадає; (2) кількість інституційних точок доступу до влади та ресурсів зменшується; (3) режим включає до схеми розподілу приватних благ також опозицію; (4) бракує інституційних обмежень щодо лідера – тобто у випадку персоналізації режиму; (5) елітний актор займає більш впливову позицію в режимі; (6) вони володіють значними автономними ресурсами – високим особистим рейтингом чи бізнес-активами [61, с. 11–13]. Окрім підтверджених гіпотез, важливим висновком із цього дослідження є заклик до політичних науковців звертати увагу на «ставлення, дії та ресурси індивідуальних еліт» [61, с. 32], замість як розглядати еліти як єдиного актора зі монолітними інтересами та однорідною поведінкою. Суголосним, певною мірою, цьому заклику є дослідження І. Гомзи і Д. Терещенка (2019), у якому дослідники будують формальну модель із використанням елементів теорії ігор, аби розрахувати рівняння потенційного зиску від підтримки опозиції для різних

груп у межах переможної коаліції в Німецькій Демократичній Республіці напередодні і під час Мирної революції восени 1989 року [47, с. 22]. На підставі рівнянь автори формують чотири гіпотези стосовно поведінки індивідуальних елітних акторів. Найбільш схильними виходити з переможної коаліції і висловлюватися на підтримку опозиції в умовах масової політики незгоди, згідно з їхніми статистичними даними, були: (1) «політики» як тип на противагу технократам і військовим; (2) наймолодші члени переможної коаліції; (3) особи, на яких лежить відповідальність за рішення репресувати чи толерувати демонстрантів та протестувальників [там само]. І, у супереч попереднім спостереженням, але цілком у відповідності до модифікованої теорії селекторату С. Цао і Г. Ворда, більш привілейовані члени переможної коаліції виявилися приблизно так само схильними до фракціонування, як і менш привілейовані (що, пояснюють автори, могло також бути наслідком особливостей кодування факту фракціонування, а тому потребує подальшої перевірки; детальніше див. [47, с. 52]).

На наше переконання, у поєднанні досліджень індивідуальних мотивацій елітних акторів підтримувати чи не підтримувати опозицію і вивчення ефективності різних стратегій управління коаліціями міститься значний потенціал. Ця комбінація дозволить політичним науковцям та всім прихильним краще побачити механізми утримання стабільності в політичних режимах та прогнозувати їхні «слабкі місця».

II. Історія правління однієї партії: сходження та занепад Партії регіонів.

Уперше політичне об'єднання, що пізніше отримало назву Партія регіонів, було створене восени 1997 року – напередодні виборів до Верховної Ради України [26]. Консолідувавши на початку 2000-х років регіональні інтереси в Донецькій та Луганській областях, впродовж наступного десятиліття Партія регіонів, завдяки поглинанню менших партій, спромоглася розповсюдити свій вплив – набрати членів, заснувати регіональні осередки, увійти до місцевих рад

– на фактично весь Схід та Південь України [52, с. 20]. Оскільки територія цих регіонів переважно збігається з областю розселення російськомовного населення, партія швидко зайняла позицію представника його інтересів, а згодом і взагалі просувала проросійський політичний порядок денний [там само; 54; 70, с. 5]. Ці тези легко проілюструвати статистикою щодо місця реєстрації членів фракції Партії регіонів у Верховній Раді VII скликання. Так, із 209 депутатів 25.8% позначили напередодні виборів місце реєстрації свого проживання в одному з чотирьох українських регіонів, які вважалися традиційним осердям партії – у Донецькій і Луганській областях, у Автономній Республіці Крим та в місті Севастополь, із них 16% – у Донецькій області. Разом із зареєстрованими в Києві ці депутати склали понад 57% відсотків від усіх у фракції [2]. І це без урахування того факту, що дехто з вихідців із Донбасу вже на час виборів мав місце реєстрації проживання в Києві.

Домінування партії на Донбасі і в Автономній Республіці Крим стало впродовж одного десятиліття настільки всеохопним, що після втечі В. Януковича в лютому 2014 року та падіння її рейтингу в регіоні утворився свого роду політичний вакуум, який не вдалося заповнити і сателіту Партії регіонів – Комуністичній партії України [70, с. 5].

Хоча дослідники української політики неодноразово наголошували, що за всю історію незалежності українським партіям, чи то внаслідок «плюралізму за замовчуванням», притаманному фрагментованому суспільству [69], чи то через брак стимулів для лідерів розбудовувати повнокровні партійні машини – адже потенційних партійців завжди можна матеріально заохотити вступити до партії чи фракції [70, с. 2], бракувало здатності охопити достатньо широкий, а не регіонально обмежений електорат, а також стійкої інституціалізованої структури [71, с. 547; 64, с. 402], Партія регіонів стала своєрідним винятком, спробою побудувати таку партійну машину – щоправда, на базі фінансових впливів від олігархів та доступу до державного адміністративного ресурсу [54, с. 176; 52, с. 22]. Утім, дослідники також наводять свідчення, згідно з якими запорукою тривалого існування та, до певної міри, успіху Партії регіонів були також і

особливості внутрішньої організації. Так, С. Куделя і Т. Кузьо посилаються на слова колишньої членкині Партії регіонів І. Богословської, згідно з якою у партії – принаймні до початку концентрації влади В. Януковичем – «жодне рішення не приймалося одноособово», а процес прийняття рішення в цілому спирався на досягнення компромісу між «двадцятьма ... регіональними лідерами» [51, с. 264]. Ефект такого консоціативного підходу [51, с. 265] до внутрішньопартійної організації був очевидним: партія впродовж своєї майже десятилітньої парламентської кар'єри (2002–2014) не тільки не зазнала активного відтоку своїх членів, а й навпаки, збільшувала свою парламентську фракцію після обрання завдяки «перебіжчикам» із інших фракцій, як-от із «Нашої України» чи Блоку Юлії Тимошенко [51, с. 264; 70, с. 7]. Особливо цей процес посилювався після того, як у 2010 році В. Януковича було обрано Президентом України. На новій посаді він став потребувати більш зручного прем'єр-міністра, аніж нещодавня опонентка на президентських виборах Ю. Тимошенко. Для цього В. Янукович та очільники Партії регіонів, укупі з Комуністичною партією України, зайнялися «реструктуруванням парламентської коаліції» шляхом підкупу членів інших фракцій [70, с. 7]. Ця технологія збереглася і після виборів до Верховної Ради України у 2012 році, коли низка самовисуванців та депутатів, обраних на мажоритарних округах, але висунутих дрібними партіями, фактично одразу після отримання депутатських посвідчень змінили афіліацію й подали заяви про вступ до фракції Партії регіонів у парламенті [7; 49, с. 238]. Попри те, що впродовж фактично чотирьох років роботи обох урядів М. Азарова Партія регіонів не мала абсолютної більшості у Верховній Раді, лише вона з усіх парламентських фракцій була представленою в особовому складі Кабінету міністрів [38, с. 25]. Відтак для отримання необхідної кількості голосів під куполом будівлі парламенту лідерам Партії регіонів і В. Януковичу доводилося, як стверджують дослідники, вдаватися до того, що називають позурядовими стратегіями управління коаліціями – «неформальним впливом і бюджетними важелями» [38, с. 28]. Режим, відповідно, спирався все більше на «обмін послугами» (англ. *exchange of favours*), що, разом із іншими

неформальними способами впливу, також ставило під загрозу його стійкість [там само; 52, с. 21].

Необхідно також згадати про ті запроваджені новим режимом інституційні зміни, що, з одного боку, полегшували управління переможною коаліцією, зокрема в парламенті, а з іншого – сприяли все більшому покладанню партійних лідерів на ті ж неформальні домовленості. Уже восени 2010 року, після обрання В. Януковича Президентом України, Конституційний Суд України виніс рішення про неконституційність змін до Конституції України від 8 грудня 2004 «у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття» [11]. Згідно з первинною версією Конституції, яка відтепер набула чинності, президент отримував повноваження самостійно «призначати та звільняти посадовців із виконавчої гілки влади», а також мав надавати згоду на урядові ініціативи – корисна «знахідка» в умовах браку стійкої парламентської більшості [52, с. 21]. Партія регіонів відтак отримала абсолютну більшість ключових посад у державі. Іншим рішенням того ж року Конституційний Суд офіційно витлумачив одну зі статей Конституції (Стаття 83), яка стосується питання формування коаліції в парламенті. Це рішення дозволило окремим депутатам (тобто тим, що не входили до жодної з фракцій) «брати участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України» [27]. Уже на виборах до парламенту в 2012 році, які проводилися за змішаною системою, воно дозволило Партії регіонів розраховувати на входження *окремих* депутатів, обраних як «самовисуванців» на одномандатних виборчих округах, а також депутатів, обраних за списками від інших партій, до фракції Партії регіонів уже після зайняття депутатського місця в залі засідань. Для цього їй, як свідчать дослідники, довелося вдаватися до підкупу [70, с. 2].

До слова, повернення до змішаної системи парламентських виборів, яка передбачала обрання 225 депутатів за партійними списками в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі і ще 225 депутатів – у одномандатних виборчих округах, хоч і справді полегшувало процес формування партійних списків і створення парламентської більшості, через

механізми, якими це формування здійснювалося (обмін матеріальними благами та послугами, наприклад, ухвалення необхідного окремим депутатам законодавства), насправді послаблювало назагал для партій «партійну дисципліну, підтримку політики партії, втілення ідеологічних принципів» [64, с. 406]. Конончук і Горобчишина (2016), приміром, погоджуючись із О. Фісуном і О. Поліщуком, висувають припущення, згідно з яким змішана система виборів до парламенту в Україні призводить до того, що сили в ньому «структуруються не лише за партійною належністю, а й за принципом підтримки/непідтримки чинного режиму» [6, с. 14]. Коротко проаналізувавши вже описані вище наслідки цієї системи для «партії влади», вони роблять висновок про те, що «запровадження змішаної виборчої системи Партія регіонів просувала свідомо — з метою консолідації пропрезидентської більшості в Парламенті» [там само].

На виборах до Верховної Ради України у 2012 році, які проводилися за змішаною системою, Партія регіонів, за яку проголосували у загальнодержавному окрузі 30% виборців, отримала в парламенті 183 депутатських мандати (тобто понад 40% місць), із них 111 – на одномандатних виборчих округах і 72 – за партійним списком [2]. Згодом частина депутатів, обраних як самовисуванців, приєдналися до депутатської фракції Партії регіонів, так, що станом на початок подій зими 2013-2014 рр. розмір цієї фракції становив 209 осіб (власні розрахунки за даними, неведеними у [7]). Разом із Комуністичною партією України, яка отримала на виборах 32 мандати, Партія регіонів змогла утворити де-факто коаліцію, здатну ухвалювати рішення простою парламентською більшістю. Якби до виборчого закону не були внесені зміни і пропорційна система не була би доповнена мажоритарною, то Партія регіонів претендувала би *щонайбільше* на третину місць у парламенті, чого було очевидно недостатньо для міцної коаліції, адже це вимагало би більших поступок Комуністичній партії України чи іншим коаліційним партнерам. Наявність абсолютної більшості депутатів-«мажоритарників» у фракції, частина з яких, до того ж, обиралася не від Партії регіонів, потребувала відтак окремих зусиль для «утримання» вкупі. Завдяки міцному контролю над виконавчою

вертикаллю та маючи спроможність перерозподіляти приватні блага, лідери Партії регіонів перетворили Верховну Раду на слухняну інституцію, готову схвалювати президентські ініціативи.

Ще до виборів, в умовах падіння рейтингів В. Януковича та, відповідно, поступового зниження шансів на його переобрання, президент, як стверджують дослідники, вдався до низки заходів із консолідації і персоналізації влади в державі [53, с. 427]. У першу чергу, пише С. Куделя, він здійснив перестановку в уряді, протягнувши через парламент призначення туди особисто відданих йому людей, які могли б допомогти «спрямовувати ренти і ресурси» задля побудови нової владної моделі [52, с. 25]. Звичайно, цей крок послабив інституційну силу Партії регіонів, адже персоналізація влади в режимі завжди відбувається за *чийсь* рахунок – насамперед за рахунок колишніх союзників лідера, із якими останній раніше ділився більшим обсягом ресурсів і влади. Можна було би очікувати, що, позбавлені певною мірою влади, деякі партійні лідери, а тим паче рядові члени партії стали більш схильними до «зради» і виходу з переможної коаліції. Утім, Партія регіонів демонструвала зчеплення та стійкість фактично до самісінького колапсу режиму В. Януковича.

Криза була тривалою. У листопаді 2013 року, на третьому році своїх повноважень і всього на першому – новій Верховній Раді, уряд М. Азарова оголосив про зупинку процесу підготовки до європейської інтеграції, а В. Янукович відмовився підписувати Угоду про Асоціацію України і ЄС. Цей несподіваний крок спровокував масові протести, які тільки посилювалися після репресивних дій поліції в ніч на 30 листопада. Уже 1 грудня, згідно з різними оцінками, на Майдан Незалежності вийшло близько 1 млн громадян [31]. Режим відмовився йти на поступки, зайнявши позицію «вичікування». У січні 2014 року стало відомі про перші вбивства нібито з боку правоохоронних органів, і лише наприкінці січня М. Азаров пішов у відставку [там само]. Згідно з С. Куделею, В. Янукович використовував низку «неформальних способів, аби тримати Раду під контролем аж до його останнього дня на посаді» [52, с. 22], що дозволяло йому запобігати будь-яким спробам висловлення недовіри уряду, не кажучи вже

про можливість імпічменту [52, с. 29]. Це частково пояснює відсутність фракціонування в парламенті аж до другої половини лютого. Маючи таку (напіввіртуальну) коаліцію, режим В. Януковича став на шлях зростання жорстокості репресій. Реакція уряду на протести ставала все більш жорсткою – від так званих «диктаторських» законів 16 січня, що передбачали часткове обмеження прав і свобод громадян, спрямоване проти Майдану, до фактичних спроб розігнати протестувальників починаючи з 18 лютого, що обернулися збільшенням кількості загиблих та постраждалих. На першому ж пленарному засіданні Верховної Ради після цих подій стало відомо про перші більш-менш масові заяви членів фракції Партії регіонів про вихід із фракції. Так, іще 19 лютого, напередодні засідання, з'явилася новина про вихід із фракції народного депутата Ю. Благодира, колишнього голови державного комітету України з матеріального резерву; він прокоментував своє рішення так: «Подав заяву на вихід з фракції Партії регіонів. На жаль, із запізненням. Все на щось сподівався» [4]. Цікаво прокоментував свій вихід із фракції 20 лютого, майже три місяці по тому, як уряд призупинив євроінтеграційні процеси, і депутат В. Бондар: «Під час виборів я виборцям чітко обіцяв європейський курс розвитку країни! В грудні цей курс радикально повернули в іншу сторону!... не хочу бути причетним до організаторів кривавих подій в Україні... Вихід єдиний – зміна Конституції і курс у Європейський Союз!» [30]. Утім, не всі члени фракції Партії регіонів, що готувалися її залишити, мали такі геополітичні настрої. Таріел Васадзе, приміром, коментуючи свою заяву, вказав саме на кровопролиття як її головну причину: «Те, що відбувається в останні кілька днів у Києві, стало точкою неповернення для всіх. Було допущено багато помилок, упущені можливості мирно врегулювати конфлікт» [29]. Якби не були справжні причини виходу цих та кількох десятків інших депутатів 19-22 лютого з фракції Партії регіонів, скидається на те, що всі вони мали спільний «тригер».

Вочевидь, відчуваючи втрату підтримки в парламенті, навіть після угоди з опозицією за медіації представників країн Європейського Союзу, В. Янукович приймає рішення залишити спочатку Київ, а потім і взагалі територію України

(про можливі причини цього рішення та вплив на нього російських посадовців див. [36]). Уже в дорозі він називає події «державним переворотом» і відмовляється дотримуватися домовленостей із «бандитами», а частину осіб, що вийшли з Партії регіонів, називає «зрадниками», не виключаючи, втім, і можливості тиску на членів партії [33]. У той самий день 328 депутатів Верховної Ради проголосували за усунення В. Януковича від влади, спираючись на «порушення прав і свобод громадян» та його «самоусунення» з посади [25], а вже наступного дня, 23 лютого, Партія регіонів опублікувала заяву, в якій офіційно відмежувалася від «помилки керівництва» – свого колишнього лідера і президента, стверджуючи, що «мільйонна партія фактично виявилася заручником однієї корумпованої Сім'ї» [21]. На той момент у фракції залишалося 132 депутати [52, с. 31].

Примітно і цікаво, що впродовж півроку після виходу з фракції члени переможної коаліції, які таки з неї вийшли, згрупувалися не в одне, а в одразу кілька об'єднань у парламенті. Близько третини з них залишилися позафракційними, розраховуючи, вочевидь, на ситуативні коаліції під конкретні голосування. Інші – утворили депутатські групи (ДГ) «Суверенна європейська Україна», «Економічний розвиток» і «За мир і стабільність». Вочевидь, у цьому спрацювали різного ґатунку зв'язки, особисті знайомства та домовленості між депутатами. Лінії, по яких пролягало розмежування між цими новими депутатськими групами, приміром, регіональні інтереси чи локалізація капіталу, давній спільний досвід співпраці чи ціннісні орієнтації, могли бути цілком суголосними тим лініям, по яких відбувалося фракціонування самої Партії регіонів.

За спостереженнями Т. Кузьо, першими, хто був готовий вийти з фракції Партії регіонів, стали ті, що були залучені до неї шляхом «кооптації та підкупу», насамперед «депутати з регіонів інших, аніж Донецьк, Луганськ і Крим, трьох регіональних твердинь партії» [54, с. 183]. Це припущення, втім, навіть за умови емпіричного підтвердження, не надає задовільного механізму пояснення поведінки членів переможної коаліції. Попри те, що репресивні дії мали місце

вже кілька місяців, а підтримка Партії регіонів у їхніх областях і округах впала раніше, ніж розгорнулася насильницька фаза придушення протестів, деякі депутати «з регіонів інших, аніж Донецьк, Луганськ і Крим» все одно залишалися в складі фракції Партії регіонів. Питання, що продовжує нас цікавити, влучно сформулював М. Томенко під час виступу в Верховній Раді 20 лютого 2014 року: «В мене питання: хто підтримує сьогодні Януковича? Я розумію, що є сім'я... Я розумію інтереси сім'ї. А чому інші захищають Януковича?» [28].

Ми вже наводили можливу відповідь на це питання, яка полягає в тому, що В. Янукович нібито спирався на цілий ряд неформальних методів впливу для утримання своєї коаліції в парламенті. Справді, як справедливо відзначив Г. Гейл, В. Янукович не був «кульгавою качкою» (англ. *lame duck*) [49, с. 237–238], а тому здійснюваний ним розподіл благ мав шанси тривати й надалі (тобто президент міг і надалі надавати *credible promise of a share*), відтак члени коаліції мали стимули триматися «на борті», аж допоки послаблення президентської влади відповідно до угоди з опозицією 21 лютого, а згодом і відхід В. Януковича та неможливість його подальшої перемоги на виборах стали неминучими й очевидними. Цей ефект у термінології Г. Гейла носить назву «фокального» [49, с. 78–79]. Іншими словами, поки В. Янукович, хоч як і репресивний лідер, залишався на посаді, система трималася, але коли його стійкість та обсяг повноважень, а відповідно і здатність надалі утримувати коаліцію, впали, частина членів фракції втратила будь-яку мотивацію в ній залишатися, адже і фінансування, і можливість переобрання під її брендом стали мізерними. Як це узагальнюють С. Конончук і С. Горобчишина, сама партія була збудована в такий спосіб, що була «не пристосована до існування в конкурентному політичному середовищі», без зовнішньої підтримки, а тому була приречена до розпаду із занепадом режиму [6, с. 39].

Загалом питання закономірностей виходу депутатів із «фракції влади» в парламенті залишається не тільки погано теоретизованим, а й недостатньо насиченим емпіричним підґрунтям. Якщо справедливим є твердження про те, що найгірше інтегровані до Партії регіонів депутати – ті, що були обрані за

самовисуванням, не були її членами, походили з інших регіонів, аніж Донецька та Луганська області і АР Крим, – були більш схильні до фракціонування, навряд погана інтеграція *per se* може пояснити їхній вихід у якийсь конкретний день. Згідно з нашим переконанням, аби пояснити, хто вийшов із коаліції і які фактори цьому сприяли, слід спершу дати відповідь на питання про те, чому вихід із коаліції взагалі відбувся чи навіть став можливий. Іншими словами, аби сказати, чому з фракції вийшли саме ті депутати, які вийшли, потрібно мати відповідь чи хоча би припущення щодо того, чому фракція розпалася саме тоді, коли вона розпалася.

Досі в академічній літературі бракувало як чітких відповідей на питання про причини розпаду для випадку Партії регіонів, так і ґрунтовного емпіричного вивчення тих факторів, що могли б допомогти визначити «лінії зламу» в переможній коаліції, які й просигналізували зміну режиму та перегрупування політичних сил у парламенті. У цій роботі ми плануємо дати відповідь на обидва питання, останнє з яких обіцяє особливо плідні висновки. Зокрема тому, що дослідження «ліній зламу» у переможній коаліції, окрім усього іншого, обіцяє також розкрити деякі особливості (дис)функціонування коаліцій у режимах штибу того, який намагалися встановити В. Янукович і Партія регіонів [60, с. 109].

РОЗДІЛ II. ВИМІРЯТИ НЕЗГОДУ: ГІПОТЕЗИ, МЕТОДОЛОГІЯ І ДАНІ

I. Передбачити (напів)розпад ядра: гіпотези щодо індивідуальних факторів виходу з коаліції.

Дослідницьке питання, що скеровуватиме всі подальші теоретизування, ми формулюємо в такий спосіб: «Які фактори допомагають передбачити, чи прийме член переможної коаліції рішення вийти з коаліції чи, навпаки, залишитися в ній в умовах масової політики незгоди?». Для того, аби дати на нього теоретично обґрунтовану та верифікабельну відповідь, ми ставимо спершу інше, можливо складніше, допоміжне питання: «Чому фракція почала розпадатися саме тоді, коли вона почала розпадатися?».

Існує одразу кілька варіантів відповіді на нього. Вихід із фракції міг бути символічним актом незгоди з репресивною політикою режиму, як це засвідчували формулювання заяв про вихід із фракції та відповідні коментарі депутатів. Утім режим і його силові органи демонстрували жорстокість іще на початкових стадіях протестів, а самі парламентарі були готові підтримувати чи принаймні ігнорувати нові сумнівні норми з обмеження прав і свобод громадян вже у січні 2014 року. Ці події спровокували лише одиничні демарші окремих депутатів – І. Богословської, Д. Жванії та В. Мельниченка, а також заяву впливового в Партії регіонів Сергія Тігіпка, який засудив жорстокий розгін протестувальників, проте залишився у фракції [14]. Станом на вечір 20 лютого 2014 року із фракції вийшло всього чотири депутати, інші, якщо і висловлювали незгоду якимись внутрішніми каналами, офіційно залишалися в її складі.

Іншим важливим міркуванням, на яке могли зважати члени фракції, могло бути коливання рейтингу Партії регіонів – як на загальнодержавному рівні, так і в регіонах та на їхніх округах. Проте рейтинг Партії регіонів впав уже на початку 2013 року і тримався приблизно на рівні аж до лютого 2014 року включно [9; 20]. Навіть якщо припустити, що репресивні дії режиму могли різко негативно вплинути на рейтинг партії, не зовсім зрозуміло, чому розпад коаліції стався, приміром, не на початку грудня після першого розгону протестувальників 30 листопада, не в січні після перших убивств чи не 18 чи 19 лютого (а не з вечора

20-го), одразу після початку «антитерористичної операції» та різкого зростання кількості загиблих.

Згідно з припущенням, на яке ми спиратимемося надалі, безпосередньою причиною початку фракціонування переможної коаліції стало **зниження індивідуальних вигод від участі в коаліції** внаслідок демонстрації режимом слабкості та готовності йти на поступки, аж до проведення дострокових президентських виборів та повернення до конституційної моделі 2004 року зі звуженням повноважень президента та збільшенням ролі парламенту. Про це стало відомо з заяви прем'єр-міністра Польщі Д. Туска близько дев'ятої години вечора 20 лютого 2014 року [15], і вже за деякий час про цю новину з трибуни парламенту оголосив М. Княжицький [28]. Заяви при вихід першої серйозної групи депутатів із фракції Партії регіонів були оголошені дещо пізніше. Ідея, що стоїть за цим твердженням, наступна. Ми виходимо з того міркування, що всі члени переможної коаліції прагнуть, із вірогідно доволі різних причин, залишитися при владі – у складі переможної коаліції – за будь-якого режиму. Для цього члену переможної коаліції треба мати можливість переобратися до парламенту або бути призначеним на посаду лідером або «внутрішнім колом» коаліції. Якщо на виборах 2012 року Партія регіонів мала доступ до адміністративного ресурсу завдяки контролю над виконавчою гілкою влади (що був підсилений конституційним переформатуванням від 2010 року) і, відтак, могла зловживати на виборах [22], то з послабленням ролі виконавчої вертикалі та посиленням опозиції внаслідок повернення до моделі Конституції 2004 року імовірність здобуття Партією регіонів колишнього електорального успіху значно зменшувалася. Частина членів Партії регіонів, що відчувала цю нову загрозу, могла відтак отримати стимул підтримати опозицію та пристати на умови формування нової коаліції у розрахунку на продовження політичного майбутнього поза межами Партії регіонів, асоціація з якою тепер могла навіть почати «підтоплювати» політика. Окрім цього, послаблення ролі президента могло також означати зменшення потоку приватних благ – тих «неформальних інструментів», якими режим до цього успішно тримав свою коаліцію до купи. Не

маючи більше «своїх» людей в уряді та на чільних посадах в окремих службах та на підприємствах, владна коаліція відсторонилася від екстракції значних ресурсів, які могли спрямовуватися на побудову коаліційної більшості в парламенті.

Однак, якщо зміна конфігурації режиму дійсно означала зменшення вигод для членів переможної коаліції, то чому з фракції вийшла лише частина депутатів?

Ми стверджуємо, що вигоди від перебування в коаліції знизилися нерівномірно серед членів фракції. Іншими словами, не для всіх перспектива реконфігурації режиму означала неспроможність переобрання, а відтак і політичного виживання.

З огляду на доступні для членів коаліції стратегії переобрання, ми вважатимемо важливим поділ учасників фракції на тих, що обралися на багатомандатному окрузі за партійним списком, і на тих, які обиралися в одномандатних округах. Якщо для перших питання про вихід із переможної коаліції постає внаслідок зниження загальнонаціонального рейтингу партії, то для останніх воно насамперед зумовлене рівнем підтримки партії в конкретному окрузі, де їх було обрано. Ці дві групи членів фракції керувалися відмінними міркуваннями в оцінці перспективи власного політичного виживання. Як ми вже зазначили, ризики, цілком вірогідно, нерівномірно лягли на різних членів переможної коаліції. Серед тих із них, що обиралися на одномандатних округах, найвищі шанси мали переобратися депутати з тих округів, де підтримка Партії регіонів була високою, найнижчі – з тих, де вона була низькою. Звідси гіпотеза ***H1***:

H1. Що вища підтримка Партії регіонів на окрузі, де обрався член переможної коаліції, то з більшою ймовірністю він вийде з фракції.

У схожий спосіб, члени фракції Партії регіонів на різних кінцях партійного виборчого списку мали різні шанси потрапити до парламенту на найближчих

виборах, якщо рейтинг продовжував би спадати, а порядок кандидатів залишився б тим самим. Звичайно, виборчий список не є сталим і «перетасовується» кожного разу під чергові вибори в залежності від конфігурації впливу та ресурсів усередині партії. Проте є підстави припускати, що партійне ядро залишається більш-менш незмінним, і потрапити із восьмої десятки списку одразу в першу чи навіть другу не надто просто. Позиція в списку часто також сигналізує наближеність (чи навіть належність) кандидата до партійного ядра. Якщо знижується загальнонаціональний рейтинг партії, то скорочується і кількість перших N кандидатів, що можуть бути впевнені у своєму депутатському мандаті. Звідси гіпотеза **Н2**:

Н2. Що більший порядковий номер члена переможної коаліції в партійному виборчому списку Партії регіонів, то з більшою ймовірністю він вийде з фракції.

Своєрідною гарантією того, що індивід узагалі розглядатиметься як кандидат для включення до списку чи висування партією на якомусь окрузі, могла бути наявність у нього членського квитка, тобто партійного членства. Якщо, скажімо, від «скорочення» у списку мав хтось постраждати, то це, найімовірніше, були би ті члени фракції, що не мали давнього і міцного зв'язку з партією та партійними лідерами, який міг би бути *щонайменше* закріплений за допомогою процедури офіційного вступу до неї. Ті, хто такою гарантією не володів, мав менше підстав розраховувати на вигідну позицію в списку чи на висування партією на окрузі з високою її підтримкою. Звідси гіпотеза **Н3**:

Н3. Члени переможної коаліції, які входили до Партії регіонів, рідше виходили з фракції, аніж безпартійні та члени інших партій.

За вже наведеним спостереженням Т. Кузьо, першими з фракції виходили ті, що були кооптовані до неї вже після складання депутатської присяги, а отже

мали суб'єкт висування інший, аніж Партія регіонів. Це могла бути й інша партія, а могло бути й самовисування. Механізм, який, ми припускаємо, спрацював тут, полягав у простому розрахунку: якщо депутат уже спромігся одного разу обратися до парламенту без допомоги Партії регіонів, то що заважає йому це зробити ще раз? Окрім того, можливого швидкому виходу з фракції сприяв характер тих інструментів, якими фракційне керівництво намагалося утримати цих депутатів та заохотити їх голосувати разом із партією. Унаслідок втрати контролю над парламентом та виконавчою гілкою влади утримувати цю більшість було нікому і нічим, правдоподібність (англ. *credibility*) обіцянок розподілу приватних благ для них знизилася, а отже вигоди від перебування в коаліції також упали. Звідси гіпотеза **H4**:

H4. Члени переможної коаліції, чиїм суб'єктом висування на виборах була Партія регіонів, рідше виходили з фракції, аніж самовисуванці та кандидати від інших партій.

Якщо член коаліції відчуває загрозу для свого політичного виживання в межах партії влади, важливим елементом у розрахунку ризиків та вигод його наступних кроків може бути наявність у нього фінансових ресурсів – на ведення незалежної кампанії на виборчому окрузі чи для «придбання» «прохідного» місця у виборчому списку. Що більше цих ресурсів має депутат, то вищий ступінь автономії щодо партії він може собі дозволити, то менше, відповідно, ризиків для нього становитиме вихід із фракції. Ці міркування насправді добре резонують із твердженнями О. Дж. Ройтера і Д. Шаконьї (2017) про важливість наявності в актора індивідуального «автономного капіталу» для самостійного продовження політичної діяльності [61, с. 1]. Відтак гіпотеза **H5**:

H5. Що більше фінансових ресурсів має член переможної коаліції, то з більшою ймовірністю він вийде з фракції.

Оскільки нам відомо, що фракція Партії регіонів не була з самого початку однорідною, а складалася як із тих депутатів, що обиралися за її допомогою, так і тих, що потрапили до парламенту в інший спосіб, цілком імовірно, що поведінка цих двох груп була дещо відмінною ще до початку політичної кризи 2013-2014 років. Для утримання різних депутатів, імовірно, потребувалися різного обсягу ресурси, а процес управління коаліцією був не з простих. Деякі депутати могли залишатися у фракції формально, проте просувати законопроекти не в інтересах партії чи голосувати супроти рішення фракції. Таку поведінку ми називатимемо нелояльною щодо фракції. Якщо депутат виявляв певну нелояльність та порушення фракційної дисципліни ще в часи до початку кризи, ми припускаємо, що його зв'язок із партією є більш поверховий та, імовірно, пов'язаний із матеріальним заохоченням. Щойно гегемонія партії похитнулася в лютому 2014 року, упевненість у вигодах від перебування у фракції впала, а відтак з'явилися стимули до виходу. Звідси гіпотеза **Н6**:

Н6. Що менш лояльною до фракції є поведінка політика на пленарних засіданнях, то з більшою ймовірністю він вийде з фракції.

На підставі запропонованих гіпотез у наступних підрозділах буде запропонована операціоналізація згаданих змінних та продемонстровано їхнє конструювання. Окрім цього, кілька інших, додаткових, змінних буде введено у модель для перевірки запропонованих нами пояснювальних механізмів і з'ясовано факт присутності *bandwagon effect* у досліджуваному кейсі. Нарешті, у Розділі III ми статистично перевіримо гіпотези і спробуємо пояснити результати, вписавши їх у загальну картину з відомостей про функціонування переможної коаліції в режимі В. Януковича.

II. Визначення об'єкта та хронологічних меж аналізу.

Переможною коаліцією В. Януковича в цьому дослідженні, як це вже було видно з формулювання гіпотез, вважатиметься **фракція Партії регіонів в**

українському парламенті – Верховній Раді України VII скликання. Звичайно, в режимі діяли і більш важливі актори, які керували Адміністрацією Президента, займали чільні посади в уряді, очолювали правоохоронні органи, Генеральну прокуратуру України, спецслужби тощо. Їхня підтримка, і особливо силового блоку, була надзвичайно важливою для виживання режиму аж до лютого 2014 року. Саме тут зосереджувалися прихильники жорсткого курсу, готові репресувати протести і все далі «закривати» режим.

Проте стійкість політичної конструкції забезпечувалася не тільки кийками і снайперською вогнестрільною зброєю, а і своєрідним консенсусом у парламентській коаліції щодо збереження статусу кво. Нам недостатньо відомо про те, якими саме були інструменти встановлення цього консенсусу, чи існували там матеріальні вигоди, чи загроза репресіями в разі виходу, а чи й те і те, проте саме блокування фракцією Партії регіонів та їхнім союзником – комуністами – рішень, що могли би послабити владу Президента чи хоч якось пом'якшувати політику уряду чи Адміністрації, зіграло вирішальну роль у збереженні конфігурації режиму аж до самого розпаду цієї коаліції.

Конструкція фракції Партії регіонів видається взагалі найменш стійкою у цілій коаліції. Комуністична партія, спираючись на радянсько-консервативний електорат на Сході та Півдні (і особливо в АР Крим), виявляла надзвичайний рівень консолідації та одноголосності з партією влади. У межах Партії регіонів, натомість, уже з початку грудня 2013 року мали місце прецеденти незгоди з партійною і/чи президентською політикою та виходу з фракції. Ці явища, в умовах присутності і діяльності в парламенті сильної опозиції, загрожували режиму можливістю ухвалення несприятливих рішень, від засудження політики щодо протестувальників до оголошення недовіри урядові та навіть дамоклового меча імпічменту Президенту. Підтримка в межах фракції була, на наше переконання, *ключовою* для виживання режиму і, згідно з нашим припущенням, на її підтримку витрачалися значні інституційні та матеріальні ресурси. Саме фракціонування в цій «підкоаліції» ми досліджуватимемо за допомогою висунутих у попередньому розділі гіпотез.

Станом на початок кризи і, відповідно, нашого аналізу, тобто наприкінці листопада 2013 року, розмір фракції Партії регіонів сягав 209 народних депутатів. Особовий склад фракції у цей період ми отримали з розділу «Динаміка переходів» Офіційного порталу Верховної Ради України [7]. Інформація про цих народних депутатів та їхні характеристики і ляжуть в основу нашого аналізу.

Останнім днем функціонування цієї коаліції ми вважатимемо **22 лютого 2014 року**, коли рішенням кваліфікованої більшості Верховна Рада України ухвалила постанову про самоусунення В. Януковича з посади Президента України [25]. За рішення проголосувало 36 членів фракції Партії регіонів, 96 інших були відсутні на засіданні (не всіх з них вочевидь вважали безпечним повертатися до парламенту – чи навіть до України – після падіння режиму). Виходи з фракції до 22 лютого 2014 вважатимуться такими, що відбувалися ще в умовах існування режиму В. Януковича, а отже, суттєво відрізнялися за розрахунком членів коаліції від тих, що мали місце після його відставки та формування нових коаліції та уряду в наступні дні. Спираючись на ці методологічні рішення, спробуємо тепер сконструювати змінні для статистичного аналізу.

ІІІ. Джерела, збір даних і конструювання змінних.

А. Незалежні змінні.

Рейтинг Партії регіонів в окрузі та області. Перевірка першої гіпотези (**H1**) передбачає використання змінної, яка містила би інформацію про підтримку партії влади – Партії регіонів – в окрузі тих членів переможної коаліції, що були обрані в одномандатних виборчих округах. Визначивши номери округів, на яких обралися члени фракції, ми знайшли для кожного з них на сайті Центральної виборчої комісії [3] значення відсотку голосів, відданих саме за Партію регіонів. Ця змінна матиме назву *PR support at the district* (з англ. підтримка Партії регіонів в окрузі) і показуватиме підтримку Партії регіонів

станом на осінь 2012 року, коли проходили останні на той час вибори до українського парламенту.

Звичайно, ситуація могла, і насправді значно змінилася до лютого 2014 року, після трьох місяців активної фази протестів, жорстоких дій уряду та ухвалення Партією регіонів «законів 16 січня». Члени переможної коаліції мали б керуватися у своєму розрахунку шансів на переобрання не виборчими результатами майже півторарічної давнини, а більш свіжою інформацією про настрої у своїх регіонах та округах. На жаль, настільки точних даних, аби знати підтримку Партії регіонів у кожному окрузі станом на зиму 2013-2014 років, нам знайти не вдалося. Аби якось компенсувати цю нестачу, ми скористалися з доступних з сайту Національного банку досліджень даних омнібусу¹, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології 7-17 лютого 2014 року, у якому серед іншого ставилося таке питання: «За яку партію Ви проголосували б на дострокових виборах до Верховної Ради?» [8]. Для того, щоб сформулювати за даних відповідей респондентів змінну, яка показувала би відсоток потенційних голосів за Партію регіонів в області, де знаходиться округ члена переможної коаліції, довелося трохи попрацювати з даними. Зваживши їх за рекомендацією та коефіцієнтами, які запропонували автори опитування, ми розбили відповіді на групи за регіонами – областями, містом Київ та Кримом (дані за АР Крим за браком категорії «м. Севастополь» в змінній «В якому регіоні проходило інтерв'ю» ми розповсюдили і на це місто), а потім порахували необхідний відсоток – як відсоток респондентів, готових проголосувати за Партію регіонів станом на 7–17 лютого 2014 року на парламентських виборах серед тих, хто має намір іти на вибори та вже визначився, за кого голосуватиме. Відтак до бази даних ми додаємо нову змінну під назвою *PR support in the region* (з англ. підтримка Партії регіонів в області), у якій кожному члену фракції ПР, обраному в одномандатному окрузі, відповідає відсоток підтримки Партії регіонів в тій області, де знаходиться його чи її округ. Відсотки часто значно

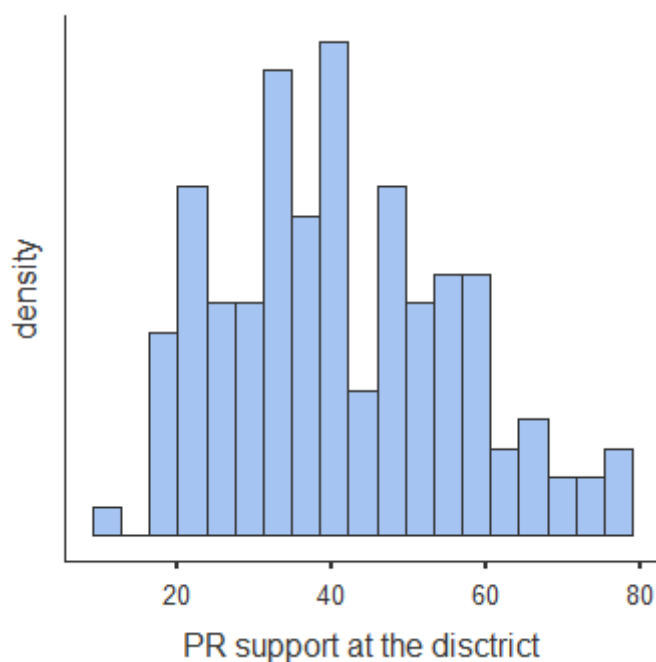
¹ Висловлюємо вдячність Юлії Сахно з Київського міжнародного інституту соціології за допомогу в роботі з Національним банком досліджень.

різняться від тих, що їх здобула Партія регіонів на виборах 2012 року в округах «мажоритарників».

Таблиця 2.1. Описова статистика змінних *PR support at the district* і *PR support in the region*

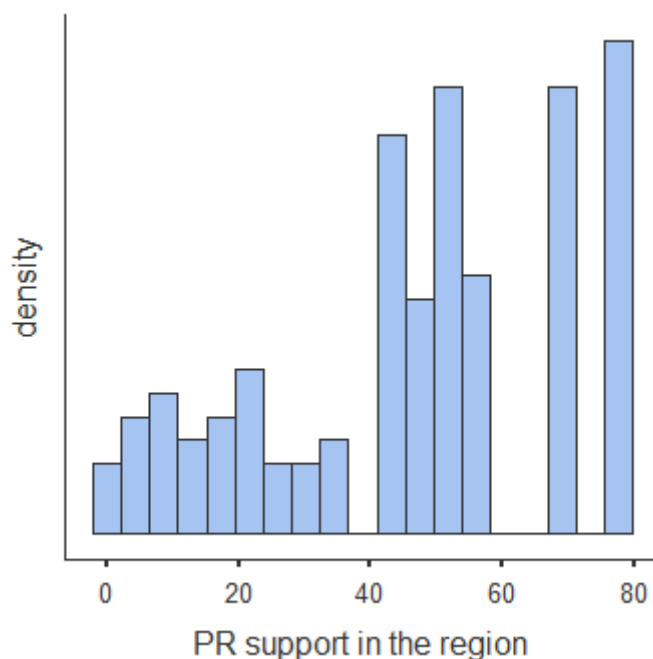
	PR support at the district	PR support in the region
N	137	137
Missing	72	72
Mean	41.4	46.8
Median	40.0	51.5
Minimum	12.8	0.00
Maximum	78.9	77.6

Гістограма 2.1. Частотний розподіл значень змінної *PR support at the district* (жовтень 2012), % на горизонтальній осі

Хоча порівнювати ці дані, з огляду на те, що вони показують підтримку партії в територіальних одиницях різного масштабу, доволі складно, наведені вище гістограми з частотними розподілами цих змінних демонструють, як за рік правління та понад два місяці активних протестів підтримка Партії регіонів поляризувала електорат: у регіонах, що традиційно вважалися її твердинями, рейтинги партії росли, у той час як в інших (у Центральній, Північній, Західній Україні) підтримка партії суттєво впала.

Гістограма 2.2. Частотний розподіл значень змінної *PR support in the region* (лютий 2014), %
на горизонтальній осі

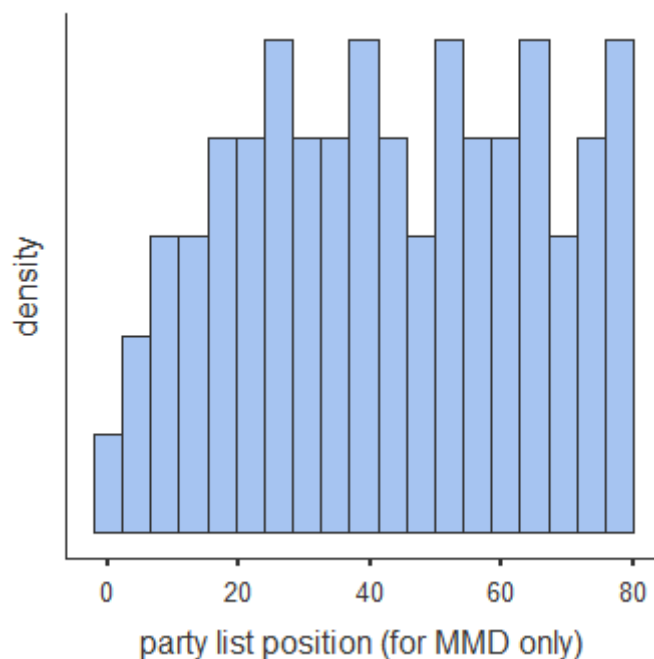

Позиція в партійному списку. Згідно з наступною гіпотезою (**H2**), можливим предиктором виходу члена переможної коаліції з фракції є також його чи її місце в партійному виборчому списку. Дані про номер особи у виборчому списку Партії регіонів ми отримали з переліку депутатів, обраних від Партії регіонів у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на виборах 2012 року, що міститься в інформаційній системі Центральної виборчої комісії «Вибори народних депутатів 2012» [5, див. колонку «Відомості про висування»].

Таблиця 2.2. Описова статистика змінної *party list position*

party list position (for MMD only)	
N	72
Missing	137
Mean	42.8
Median	42.5
Minimum	2.00
Maximum	80.0

Гістограма 2.3. Частотний розподіл значень змінної *party list position*

Частотний розподіл на гістограмі демонструє, наскільки нерівномірно кандидати від перших вісімдесяти позицій у списку були представлені у фракції. Якщо члени фракції, обрані за номерами 20–40, 40–60 і 60–80 представлені у приблизно однакових кількостях, то обраних від Партії регіонів за номерами 1–20 у парламенті було помітно менше. Це легко пояснюється тим, що частина депутатів, саме з «вершини» партійного виборчого списку, вибула з парламенту майже одразу після початку роботи скликання у зв’язку з призначенням на посаду в уряді чи державних службах. Цих осіб можна вважати учасниками внутрішнього кола переможної коаліції. У той же час, ті депутати, що лишилися в парламенті, також не є однаково привілейованими. Враховуючи, що рейтинг Партії регіонів, завдяки їй їх було обрано, становив у лютому 2014 року ледве більше від 20%, лише близько 45 перших позицій у списку лишалися прохідними, а всі наступні – потрапляли до групи ризику у зв’язку з загрозою неможливості потрапити до парламенту наступного скликання.

Членство в партії. Оскільки наявність партійного квитка Партії регіонів (**НЗ**) може слугувати додатковим когезивним фактором, який утримував би члена фракції (або ж сигналізував би про більш тісні зв’язки з партією в цілому

та цінності зокрема), ми конструємо змінну *party affiliation*, яка може набувати двох значень: *Party of regions*, якщо на час обрання до парламенту індивід декларував своє членство в цій партії, і *non-PR*, якщо в офіційних документах йшлося про членство в іншій партії чи й узагалі безпартійність. Дані ми отримали з досьє народних депутатів VII скликання на Офіційному порталі ВРУ. Члени Партії регіонів мали абсолютну більшість – у понад 80% – у межах цієї фракції, як це видно з наведеного нижче частотного розподілу значень змінної.

Таблиця 2.3. Частотний розподіл значень змінної *party affiliation*

Levels	Counts	% of Total	Cumulative %
Party of regions	171	81.8 %	81.8 %
non-PR	38	18.2 %	100.0 %

Суб'єкт висування. Суб'єктом висування членів фракції Партії регіонів, обраних за виборчим списком Партії регіонів, є, звичайно, сама партія. Інформацію про інших членів фракції ми запозичили знову з Офіційного порталу Верховної Ради України, який містить, серед іншого, сторінку з переліком усіх народних депутатів усіх скликань та посиланнями на їхнє досьє, у яких зокрема йдеться і про суб'єкт їхнього висування [18]. Кожен член переможної коаліції в базі отримав одне з двох значень змінної *subject of nomination: self-nomination*, якщо кандидат висувався шляхом самовисування, або *Party of regions*, якщо суб'єктом висування виступила Партія регіонів. В одному випадку ми залишили комірку пустою: хоча Гриневецького Сергія Рафаїловича висувала Народна партія, проте ми вирішили, що усунення цього унікального значення змінної полегшить майбутній аналіз та інтерпретацію результатів.

Таблиця 2.4. Частотний розподіл значень змінної *subject of nomination*

Levels	Counts	% of Total	Cumulative %
Party of regions	184	88.5 %	88.5 %
self-nomination	24	11.5 %	100.0 %

Обсяг задекларованих статків. Аби зафіксувати для перевірки гіпотези **Н5** обсяг фінансових та матеріальних статків, доступних членові переможної коаліції для використання задля можливого переобрання, ми вдалися до збору інформації з декларацій народних депутатів за 2013 рік (останній повний звітний рік до падіння режиму), які можна було знайти на ресурсі «Декларації» [10]. Оскільки станом на 2013 рік ще не існував механізм подачі електронних декларацій, декларації на цьому ресурсі – оцифровані з паперових Рухом «Чесно». У кожній декларації ми звертали увагу насамперед на стовпчик «Сума одержаного (нарахованого) доходу», як для самого декларанта, так і для членів сім'ї, у якій фактично мала б міститися сума доходів, отриманих декларантом та членами його чи її родини за 2013 рік. До цієї суми ми додавали значення в рядках №45 і №51 («Сума коштів на рахунках у банках та інших фінансових установах, у т. ч.» декларанта і членів його сім'ї відповідно). Такі дані нам вдалося знайти для 202 членів фракції Партії регіонів, а для ще сімох комірок ми залишили пустими. Складно оцінити, наскільки щирими були члени Партії регіонів під час заповнення цих декларацій і скільки різних форм капіталу вони насправді не внесли до жодного розділу цього документу. Проте за браком інших, більш надійних даних мусимо покладатися на ці.

Нелояльна поведінка депутата на пленарних засіданнях. Добре доступним та надзвичайно зручним для опрацювання ресурсом даних про депутатів Верховної Ради України VII скликання є Портал відкритих даних про Верховну Раду України, створений в рамках ініціативи «Відкритий парламент» за участі Апарату Верховної Ради, Громадянської мережі ОПОРА та Держагентства з питань електронного врядування за підтримки Програми розвитку ООН [24]. Ми вирішили використовувати за проксі-змінну нелояльної поведінки депутатів змінну, що описує *закономірності їхнього голосування* на пленарних засіданнях.

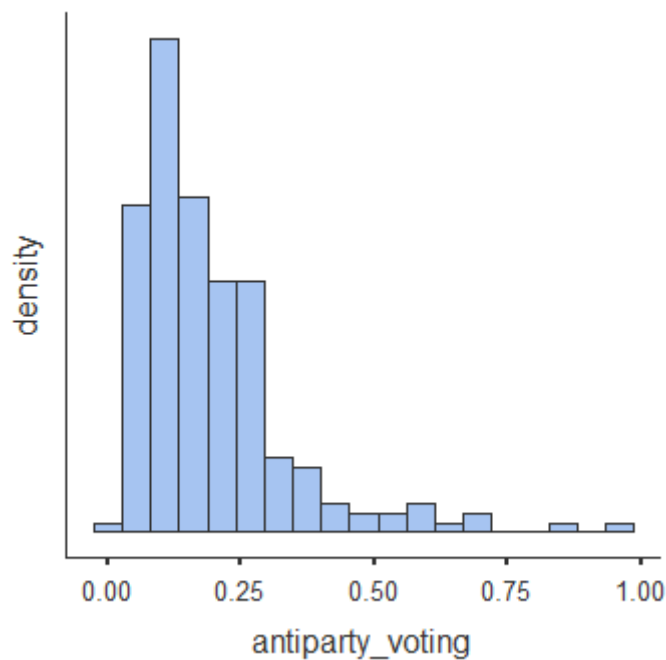
Логіка наших міркувань наступна. Голосування фракції Партії регіонів з приводу законопроектів, що були в їхніх інтересах, були доволі часто добре злагодженими, як ми припускаємо, завдяки гарній роботі з утримання коаліції

партійними лідерами. Якщо член фракції доволі часто голосує «проти» своєї фракції, ми можемо припустити, що він це робить як із якихось особистих міркувань (ціннісні преференції чи інші несумісні з партійними інтереси), так і через брак заохочення з боку партійного керівництва. Такі індивіди, цілком передбачувано, будуть швидше та частіше виходити з фракції в критичний момент, коли вигоди від перебування в ній, які ще лишалися (міркування престижу чи, все ж, розподіл певних мінімальних ресурсів), втратять актуальність. Для перевірки цієї гіпотези ми конструємо змінну *antiparty voting*, яка повертає відсоток голосувань члена фракції Партії регіонів «проти» своєї фракції. Тобто кожне голосування, в якому індивідуальний результат голосування члена переможної коаліції – «за», «проти», «утримався», «відсутній» – не збігається з результатом голосування більшості членів фракції (105 і більше), ми вважатимемо голосуванням «проти» фракції. У логіці розрахунку ми спираємося на досвід подібних досліджень Громадянської мережі ОПОРА (див. приклад [32]).

Дані для обчислень ми отримали з бази даних «Результати подій при розгляді питання [порядку денного] (поіменно) VII скликання» з уже згаданого Порталу відкритих даних Верховної Ради України [17]. Перш за все, ми відібрали з неї тільки голосування з початку скликання до 21 лютого 2014 року включно, а також ті, де принаймні 105 членів фракції Партії регіонів проголосували одноголосно. Таких голосувань ми налічили 1879. Після цього за допомогою мови програмування *R* та середовища *RStudio* ми підраховали власне відсоток тих голосувань членів фракції Партії регіонів, які можна назвати голосуваннями «проти» фракції. Ці значення лягли в основу змінної *antiparty voting*.

Таблиця 2.5. Описова статистика змінної *antiparty voting*

antiparty_voting	
N	209
Missing	0
Mean	0.192
Median	0.153
Minimum	0.0213
Maximum	0.980

Гістограма 2.4. Частотний розподіл значень змінної *antiparty voting*

З графіка видно, що більшість членів фракції Партії регіонів «голосували» «проти» фракції не частіше, ніж у 25% усіх випадків. Цілком імовірно, що принаймні відносна більшість із цих випадків пов'язані не з цілеспрямованим голосуванням проти, а радше з відсутністю на засіданні чи власне під час голосування. Депутати, які здійснили більше половини голосувань проти своєї фракції – хоч і не так часто трапляються, згідно з розподілом, проте можуть свідчити про певні принципові розбіжності в поглядах із керівництвом та бути хорошим предиктором раннього виходу з фракції.

Б. Залежні змінні.

Наша модель передбачає всього одну залежну змінну – вихід із фракції як факт у межах певного хронологічного проміжку. Вона може набувати тільки

двох значень: «так», у разі, якщо член переможної коаліції вийшов із фракції, і «ні», якщо залишився. Важливим для конструювання цієї змінної є встановлення чіткої хронологічної межі того періоду, в якому ми будемо фіксувати виходи з фракції. Як про це вже йшлося раніше, ми починаємо відлік від початку кризи зими 2013-2014 років, а саме – з часу перших протестів на Майдані Незалежності 21 листопада 2013 року. Верхньою ж межею ми визначили момент прийняття Верховною Радою України постанови про самоусунення тоді ще Президента України В. Януковича 22 лютого 2014 року. Ця постанова була ухвалена наприкінці засідання парламенту (по п'ятій годині вечора), а тому всі заяви про вихід із фракції Партії регіонів, подані та розглянуті впродовж дня 22 лютого, ми ще зараховуватимемо як вихід із фракції. Інформація як про факт виходу з фракції, так і про його дату міститься на Офіційному порталі Верховної Ради України у розділі «Динаміка переходів» для депутатів фракції Партії регіонів [7]. На підставі цих даних ми сконструювали змінну *defection* із двома можливими значеннями – *yes* і *no*.

Таблиця 2.6. Частотний розподіл значень змінної *defection*

Levels	Counts	% of Total	Cumulative %
no	135	64.6 %	64.6 %
yes	74	35.4 %	100.0 %

Як свого роду побічний продукт було також отриману змінну *defection date*, яка показує дату виходу члена переможної коаліції із фракції Партії регіонів. Частотний розподіл значень цієї змінної може розповісти дещо цікаве про динаміку виходу з фракції зокрема та про процес розпаду коаліції в цілому.

Таблиця 2.7. Частотний розподіл значень змінної *defection date*

Levels	Counts	% of Total	Cumulative %
03.12.2013	2	2.7 %	2.7 %
19.12.2013	1	1.4 %	4.1 %
17.02.2014	1	1.4 %	5.4 %
20.02.2014	12	16.2 %	21.6 %
21.02.2014	27	36.5 %	58.1 %
22.02.2014	31	41.9 %	100.0 %

Аж до останніх днів існування режиму швидкість виходу членів фракції була надзвичайно низькою. Направду, за винятком трьох одиничних «актів непокори» в грудні, фактично всі члени переможної коаліції трималися до купи до самого кінця. Проте коли кінець почав видаватися незворотним, на вулицях запанував хаос, а застосування зброї силовиками призвело до зростання кількості загиблих, владна фракція «вибухнула» впродовж усього кількох днів, причому з кожним наступним днем кількість виходів із фракції зростала. Динаміка розпаду фракції Партії регіонів засвідчує дію ефекту, який у науковій літературі про авторитарні режими іноді називають *bandwagon effect*, або явищем прискореного виходу індивідів із селекторату та переможної коаліції. В умовах невизначеності, у яких завжди існує авторитарний режим на межі свого існування, будь-який маленький зсув може кардинально змінити баланс сил, а головне – розрахунок акторів щодо найбільш раціональної дії в цій ситуації.

В. Додаткові змінні.

Щоби збагатити й урізноманітнити аналіз, ми також додаємо в модель низку змінних, які не були передбачені гіпотезами, проте можуть допомогти нам краще описати переможну коаліцію та тих індивідів, що залишили її ще до розпаду режиму. Одна з них була сконструйована на підставі даних із досьє на народних депутатів фракції Партії регіонів Верховної Ради України VII скликання з офіційного порталу парламенту, інша – з даних із уже згаданого раніше порталу відкритих даних Верховної Ради України. Так, знаючи з попередніх досліджень [47], що старші члени коаліції можуть виявитися більш «консервативними», а молодші – більш гнучкими і «ліберальними», ми отримали інформацію про рік народження (змінна *year of birth*), а також відсоток законопроектів від усіх ініційованих депутатом, які він подав разом із тими членами фракції, що зрештою вийшли з неї (змінна *defected in environment*).

Кілька слів з приводу останньої. Хоча ця змінна не передбачена гіпотезами, ми все одно використовуватимемо її для передбачення виходу депутатів із фракції. База даних, що містить інформацію про спільне подання законопроектів

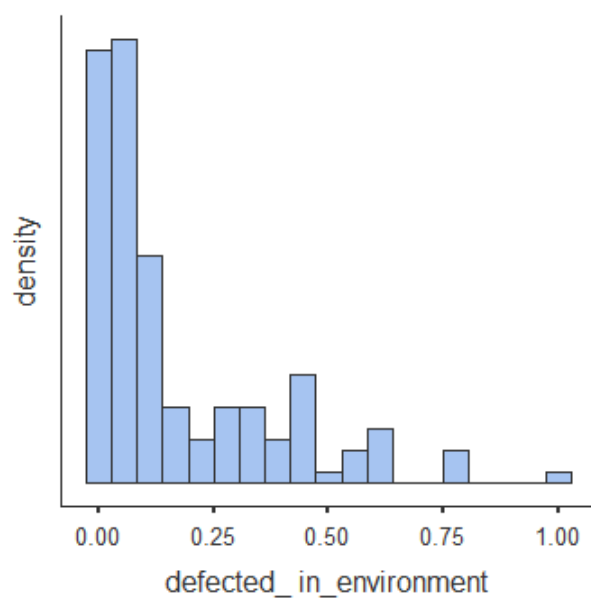
у Верховній Раді України VII скликання, носить назву «Ініціатори внесення законопроектів VII скликання» і також міститься у Порталі відкритих даних Верховної Ради України [16]. Спираючись на дані про вихід із фракції, опис отримання яких наведено вище (див. змінна *defection* у попередньому підрозділі), та використовуючи мову програмування *R* у середовищі *RStudio*, ми порахували загальну кількість законопроектів, співініціатором внесення яких був кожен депутат, потім – скільки з них були подані разом із депутатами, хто зрештою вийшов із фракції до 22 лютого 2014 року включно. Депутати виявляли різні рівні законотворчої активності: кількість поданих законопроектів могла варіювати від нуля до кількох десятків. Звісно, що менше це число, то менш надійним є відсоток, який лягає в основу нашої змінної. Ми вирішили не рахувати і залишити пустими значення нової змінної *defected in environment* для тих членів фракції Партії регіонів, які подали не більш ніж п'ять законопроектів. У такий спосіб було вилучено 55 значень, а отже значення цієї змінної ми маємо лише для 154 членів переможної коаліції.

Таблиця 2.8. Описова статистика змінної *defected in environment*

defected_in_environment	
N	154
Missing	55
Mean	0.165
Median	0.0769
Minimum	0.00
Maximum	1.00

Розподіл значень змінної *defected in environment* певною мірою аналогічний до того, що ми спостерігали у випадку змінної *antiparty voting*: абсолютна більшість депутатів мала малі значення, тобто ініціювала законопроекти переважно з більш «політично надійними» членами коаліції, і лишень певна її частина мала схильність *часто* подавати законопроекти з членами коаліції, які зрештою вийшли з неї. Зв'язок цієї та інших додаткових змінних із залежною змінною ми так само розглянемо в наступному розділі.

Гістограма 2.5. Частотний розподіл значень змінної *defected in environment*

РОЗДІЛ III. МОЯ ПАРТІЯ – МОЯ ФОРТЕЦЯ: ТЕСТУВАННЯ ГІПОТЕЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

I. Результати статистичного тестування гіпотез та зв'язків між залежною і додатковими змінними.

Враховуючи, що, згідно з нашими припущеннями, члени переможної коаліції, що обиралися на одномандатних округах і за виборчим списком, керуються дещо відмінною логікою під час зважування ризиків і зисків від виходу з фракції, ми тестуватимемо всі гіпотези окремо для першої і для другої групи депутатів. Той факт, що залежна змінна є не метричною, а категоріальною, значно звужує спектр можливих статистичних інструментів до застосування. Відтак ми переважно послуговуватимемося t-критеріями Стюдента і Велча, критерієм χ^2 -квадрат та V Крамера, а також, де це доречно і можливо, розрахунком коефіцієнту кореляції r Пірсона. Усі розрахунки здійснюватимуться в програмному забезпеченні *jamovi*. Наприкінці підрозділу ми також спробуємо побудувати за допомогою мови програмування *R* графік мережі зв'язків між членами фракції на підставі даних про співініціювання ними законопроектів у парламенті.

Результати перевірки гіпотез для депутатів, обраних на одномандатних округах. Прибравши з вибірки усіх членів фракції, що обиралися за партійним списком, розраховуємо t-критерії для незалежних вибірок по метричних змінних *PR support at the district*, *PR support in the region*, *family wealth*, *antiparty voting*, *defected in environment* і *year of birth*. Групами, для яких ми порівнюватимемо середні значення за цими змінними, є фактично група депутатів, що вийшла з фракції, і група депутатів, які залишилися в ній станом на 22 лютого 2014 року (інформація зафіксована в змінній *defection*).

Результати, що ми отримали, наступні. Різниці між середніми значеннями для груп є статистично значущими, коли йдеться про змінні *PR support at the district*, *PR support in the region*, *antiparty voting* і *defected in environment*. Обидві

групи – ті, що вийшли з фракції, і ті, що ні, – мають приблизно однакові середні значення змінних *family wealth* і *year of birth*.

Таблиця 3.1. Результати t-тестів Стьюдента і Велча для незалежних і додаткових скалярних змінних, згрупованих за значенням змінної *defection* (тільки для «мажоритарників»)

Independent Samples T-Test		statistic	df	p
antiparty_voting	Student's t	-3.210	135.0	0.002
	Welch's t	-2.840	65.3	0.006
family wealth	Student's t	-0.118	130.0	0.906
	Welch's t	-0.126	107.0	0.900
defected_in_environment	Student's t	-4.279 ^a	99.0	< .001
	Welch's t	-3.688	42.5	< .001
PR_support_in_the_region	Student's t	9.857	135.0	< .001
	Welch's t	9.586	81.4	< .001
PR_support_at_the_district	Student's t	8.238 ^a	135.0	< .001
	Welch's t	9.347	120.5	< .001
year of birth	Student's t	-1.344	135.0	0.181
	Welch's t	-1.394	96.3	0.166

^a Levene's test is significant ($p < .05$), suggesting a violation of the assumption of equal variances

Інакше кажучи, серед тих членів переможної коаліції, що зрештою залишили фракцію, було значно більше тих, що обралися в округах і областях із нижчим рівнем підтримки Партії регіонів, потім голосували відносно частіше проти партії і так само частіше подавали законопроекти до парламенту разом із тими депутатами, що також згодом вийшли з фракції. Натомість і ті, що вийшли, і ті, що залишилися, були приблизно однакового віку та мали приблизно той самий обсяг задекларованого майна (принаймні різниця між ними не була статистично значною). Дані підтверджують гіпотези **H1** і **H6**, але дають підстави вважати гіпотезу **H5** спростованою – принаймні для вибірки депутатів-«мажоритарників».

Результати тестування за допомогою критерію хі-квадрат та V Крамера дають підстави вважати істинними також гіпотези **H3** і **H4**, згідно з якими, відповідно, депутати, висунуті на виборах Партією регіонів та ті, що мають у ній

офіційне членство, менш схильні виходити з фракції. Значення χ^2 -квадрат для обох тестів є статистично значущим, а значення V Крамера (0.291 і 0.412) вказує зв'язок помірної сили.

Таблиця 3.2. Результати тестів χ^2 -квадрат на асоціацію та значення коефіцієнтів ϕ та V Крамера для змінних *defection* і *subject of nomination* (ліворуч) та *defection* і *party affiliation* (тільки для «мажоритарників»; праворуч)

χ^2 Tests				χ^2 Tests			
	Value	df	p		Value	df	p
χ^2	11.6	1	< .001	χ^2	23.1	1	< .001
N	137			N	136		

Nominal		Value	
Phi-coefficient	0.291	Phi-coefficient	0.412
Cramer's V	0.291	Cramer's V	0.412

Цілком імовірно могло статися таке, що наші предиктори не є незалежними один від одного, а корелюють між собою і, вірогідно, сигналізують про вплив певних змінних, що не потрапили до нашого аналізу. Аби переконатися, що предиктори автономні, ми розрахували кореляційну матрицю (з коефіцієнтом кореляції r Пірсона) для метричних змінних та перевірили зв'язок метричних змінних із категоріальними, а також категоріальних між собою, і отримали такі результати.

Більшість зв'язків між предикторами є незначними або статистично незначущими. Втім, спостерігається помітна кореляція між підтримкою Партії регіонів в окрузі та області і відсотком законопроектів, поданих із тими, хто вийшов із фракції (–0.386 і –0.459 відповідно), і відсотком голосувань проти партії (–0.2 і –0.207). Тобто що вища підтримка Партії регіонів на окрузі чи в області депутата, то *рідше* він голосував проти партії чи співініціював законопроекти разом із тими, хто зрештою вийшов із фракції. Оскільки підтримка Партії регіонів була найвищою на Сході та Півдні України, то саме там, виходить, концентрувалося найбільше лоялістів, найменш схильних до

виходу з фракції, що, власне, і підтверджує попередні спостереження. Примітно, що статистично значущою, хоч і не надто високою, є також кореляція між підтримкою Партії регіонів в області та роком народження депутата (-0.188): що старший депутат, то вища ймовірність того, що він балотувався на окрузі десь на Сході чи Півдні, де за Партію регіонів голосували активніше. Депутати з партійної «твердині» були, як натякають дані, партійними геронтократами.

Таблиця 3.3. Кореляційна матриця незалежних та додаткових змінних для депутатів, обраних на одномандатних округах

		PR_support_at_the_district	PR_support_in_the_region	defected_in_environment	family wealth	antiparty_voting	year of birth
PR_support_at_the_district	Pearson's r	—					
	p-value	—					
PR_support_in_the_region	Pearson's r	0.841	—				
	p-value	< .001	—				
defected_in_environment	Pearson's r	-0.386	-0.459	—			
	p-value	< .001	< .001	—			
family wealth	Pearson's r	-0.061	-0.105	0.053	—		
	p-value	0.486	0.230	0.609	—		
antiparty_voting	Pearson's r	-0.200	-0.207	0.122	0.165	—	
	p-value	0.019	0.015	0.225	0.058	—	
year of birth	Pearson's r	-0.120	-0.188	-0.008	-0.005	0.038	—
	p-value	0.161	0.028	0.937	0.954	0.661	—

Надзвичайно сильною була асоціація між членством у партії та суб'єктом висування (V Крамера = 0.769, значення $p < .001$): Партія регіонів найчастіше висувала своїх членів, і навпаки, ті, хто партійного квитка не мав, потрапляли до парламенту шляхом самовисування або від інших партій.

У той самий час члени і не-члени Партії регіонів значно відрізнялися за значеннями змінних *antiparty voting*, *defected in environment*, *PR support at the district* і *PR support in the region*. Різниці між середніми значеннями для цих груп є значущими зі всіма чотирма змінними, що слід розуміти так: члени партії зазвичай обиралися на округах і в областях із вищою підтримкою Партії регіонів, а в сесійній залі голосували частіше «одноголосно» з фракцією і рідше подавали законопроекти з тими, хто зрештою з фракції вийшов. Можлива інтерпретація

цих знахідок, а також значення цих результатів для розуміння випадку Партії регіонів будуть запропоновані в наступному підрозділі.

Результати перевірки гіпотез для депутатів, обраних за виборчим списком. Прибравши з вибірки тепер усіх членів фракції, що обиралися на округах, розраховуємо t-критерії для незалежних вибірок по метричних змінних *party list position*, *family wealth*, *antiparty voting*, *defected in environment* і *year of birth*. Групами, середні значення за цими змінними для яких ми порівнюватимемо, є так само група депутатів, що вийшла з фракції, і група депутатів, які залишилися в ній станом на 22 лютого 2014. Дані для цієї вибірки підтверджують усього одну гіпотезу, **H2**, адже тільки для змінної *party list position* значення середніх для двох груп є значуще відмінними (значення $p = 0.022$). Справді, депутати з «верхньої» частини списку були меншою мірою схильні виходити з фракції, аніж депутати з «хвоста» списку.

Таблиця 3.4. Результати t-тестів Стюдента і Велча для незалежних і додаткових скалярних змінних, згрупованих за значенням змінної *defection* (тільки для депутатів, обраних за списком)

Independent Samples T-Test		statistic	df	p
antiparty_voting	Student's t	-0.297	70.0	0.767
family wealth	Student's t	0.356	68.0	0.723
defected_in_environment	Student's t	-2.672	51.0	0.010
year of birth	Student's t	0.982	70.0	0.329
party list position	Student's t	-2.344	70.0	0.022

Утім, і ті, хто вийшли з фракції, і ті, що залишилися, були приблизно однакового віку, мали приблизно однакові обсяги задекларованих статків і приблизно так само часто голосували проти партії. Так, гіпотези **H5** і **H6** не знаходять свого підтвердження в даних для членів фракції, обраних за виборчим списком. Проте бачимо, що в тих депутатів, що вийшли з фракції, у середньому значуще (значення $p = 0.01$) вищий відсоток законопроектів, поданих разом із тими, хто також вийшов із фракції.

Таблиця 3.5. Результат тесту хі-квадрат на асоціацію та значення коефіцієнтів ϕ та V Крамера для змінних *defection party affiliation* (тільки для «списочників»)

χ^2 Tests			
	Value	df	p
χ^2	7.01	1	0.008
N	72		

Nominal	
	Value
Phi-coefficient	0.312
Cramer's V	0.312

Гіпотезу **H4** перевірити неможливо, адже всі депутати, обрані за списком, мали суб'єктом висування Партію регіонів. Дані, втім, пропонують достатнє підтвердження для гіпотези **H3**: члени Партії регіонів таки з меншою ймовірністю виходили з фракції, аніж ті депутати, які не мали членського квитка. Сила зв'язку між *party affiliation* і *defection* є помірною (V Крамера = 0.312, значення p критерію хі-квадрат = 0.008).

Аби пересвідчитися, що предиктори не корелюють між собою, ми знову здійснюємо тест на мультиколінеарність, для чого так само розраховуємо кореляційну матрицю (з коефіцієнтом кореляції r Пірсона). Цього разу знаходимо в таблиці цікаві і не надто легко пояснювані асоціативні зв'язки. Так, доволі високе і статистично значуще значення r Пірсона (0.492) спостерігаємо для змінних *antiparty voting* та *family wealth*, що дозволяє говорити про наявність між ними сильної кореляції. Що більше грошей та майна задекларував член фракції, то частіше він у сесійній залі голосував не так, як більшість партії. Оскільки в це «не так» входить будь-яке значення, тобто не тільки «за», «проти», «утримався», а і «відсутній», можливим поясненням цього явище може бути вищий відсоток «прогулів» пленарних засідань серед багатіїв у парламенті. Відтак більш багаті представники коаліції могли дозволити собі вищий ступінь автономії щодо партійної дисципліни. Можливо, на розрахунки вплинув значний

розкид значень на шкалі змінної *family wealth*, що охоплюють проміжок від кількох тисяч до понад мільярда гривень.

Таблиця 3.6. Кореляційна матриця незалежних та додаткових змінних для депутатів, обраних на загальнодержавному багатомандатному окрузі

Correlation Matrix		defected_in_environment	family wealth	antiparty_voting	year of birth	party list position
defected_in_environment	Pearson's r	—				
	p-value	—				
family wealth	Pearson's r	-0.170	—			
	p-value	0.228	—			
antiparty_voting	Pearson's r	-0.352	0.492	—		
	p-value	0.010	< .001	—		
year of birth	Pearson's r	-0.229	0.001	0.028	—	
	p-value	0.099	0.991	0.812	—	
party list position	Pearson's r	-0.089	-0.217	-0.133	0.210	—
	p-value	0.527	0.071	0.266	0.077	—

Окрім цього, не зовсім зрозумілим є значущий від'ємний коефіцієнт кореляції помірної сили (-0.352) між змінними *antiparty voting* і *defected in environment*. Дані, відтак, стверджують, що вищий відсоток законопроектів, співініційованих із тими депутатами, що вийшли з фракції, асоціюється з нижчим відсотком голосувань проти партії. Тобто що менш «лояльним» до фракції був депутат у законотворчості, то більш лояльним він був у сесійній залі під час голосувань. Так само несподіваним видається зв'язок між тією ж змінною *defected in environment* і *year of birth* (r Пірсона -0.229). Старші депутати, здається, були більш схильні подавати законопроекти разом із депутатами, що в майбутньому вийшли з фракції. Якщо для останньої знахідки складно запропонувати якесь раціональне пояснення, то стосовно зв'язку між нелояльним голосуванням та нелояльною законотворчістю можна висунути кілька суджень. Так, приміром, деякі депутати могли бути активними в законотворчості й подавати законопроекти зі своїми колишніми союзниками чи колегами по комітету, які так само могли бути нещодавно кооптованими. В обмін на підтримку цих законопроектів в залі ці депутати могли надавати свої голоси для важливих для партії голосувань. Цей механізм міг бути одним із інструментів

утримання коаліції, який утратив свою ефективність, щойно фракція Партії регіонів втратила своє домінування в парламенті.

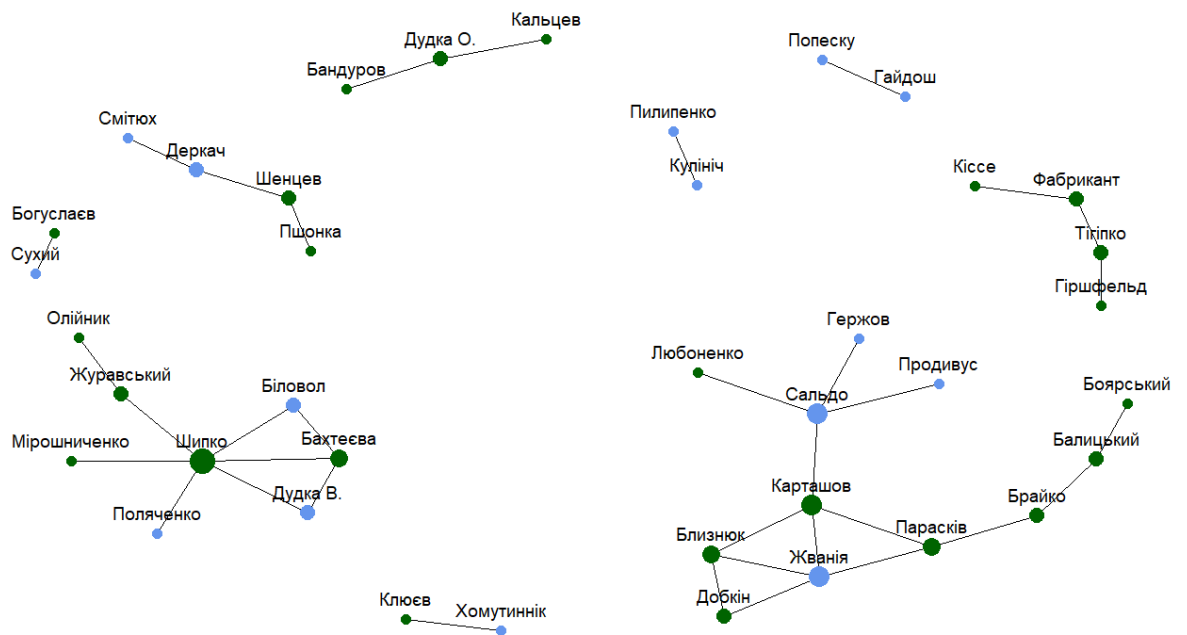
Члени партії у виборчому списку, втім, нічим статистично не відрізняються від не-членів партії, якщо брати до уваги запропоновані в цьому дослідженні предиктори: вони були приблизно однаково багаті та в середньому однакового віку, більш-менш рівномірно «розкидані» «вздовж» виборчого списку, приблизно однаково часто голосували проти партії та співініціювали законопроекти з тими, хто зрештою вийшов із фракції.

Позитивні результати статистичної перевірки зв'язку змінної *defected in environment* із виходом членів коаліції з фракції наштовхують на думку про важливість особистих зв'язків (а не тільки раціональних міркувань про витрати й зиски) у формуванні груп нелояльних до фракції депутатів. Можливо, саме зв'язки з іншими депутатами або й з опозицією сприяли рішення того чи іншого члена фракції припинити підтримку Партії регіонів та пристати на бік опозиції. Отож є сенс прискіплювіше поглянути на закономірності цих зв'язків між депутатами, які ми визначаємо як співініціювання законопроектів. Саме аналізу закономірностей законотворчої діяльності членів фракції буде присвячено наступний підрозділ.

Аналіз мережі законотворчих зв'язків між членами фракції. Володіючи даними про співініціювання членами переможної коаліції кількох тисяч законопроектів упродовж 2013 року, ми вирішили візуалізувати їх і проаналізувати. У цьому ми спиралися на логіку та дизайн досліджень співавторських зв'язків між українськими депутатами Т. Костюченко та М. Нагорняк [12; 13] і Т. Бріка та Д. Остапчука [1]. Відповідний набір на Порталі відкритих даних носить назву «Ініціатори внесення законопроектів VII скликання» [16]. У процесі підготовки даних ми прибрали всіх співавторів, що не були на момент ініціювання членами фракції Партії регіонів VII скликання (адже ініціаторами часто є міністри чи Президент), а також усі законопроекти, подані після 22 лютого 2014 року. За факт співініціювання ми вважали ті

випадки, коли депутат подав разом з іншим депутатом (у парі чи в більшій групі) хоча б один законопроект. Утім, таких випадків виявилось надзвичайно багато: три або менше спільних законопроектів подало більше тисячі пар депутатів. Урахування такої кількості зв'язків сильно ускладнило б аналіз і не дозволило б нам побачити справді важливі закономірності законотворчої співпраці між депутатами. Оскільки у вибірці було кількасот пар депутатів, які мали по одному, два чи три спільних законопроекти, кілька десятків пар – які мали їх спільних чотири чи п'ять, і лише починаючи від шести ця кількість була значно меншою і приблизно однаковою, ми встановили, що вважатимемо зв'язок між двома депутатами наявним, тільки якщо вони разом подали шість і більше законопроектів.

Схема 3.1. Мережа співавторів законопроектів серед членів фракції Партії регіонів Верховної Ради України VII скликання

До візуалізації мережі (див. схему 3.1), створеної в програмному середовищі *RStudio*², включено також інформацію про вихід депутата із фракції: темно-зеленим кольором позначено тих, що залишилися, блакитним – тих, що зрештою вийшли.

² Окрема дяка ресурсу jessesadler.com, його авторові Jesse Sadler та Андрію Савчуку з Громадянської мережі ОПОРА за (заочну) допомогу з кодом задля формування графіку мережі.

На схему потрапили всього 39 депутатів – лише вони мали між собою достатньо стійкі, за нашими мірками, зв'язки. На перший погляд, ті, що вийшли з фракції, та залишенці розташовані в мережі достатньо хаотично. Багато де представники цих груп активно взаємодіяли між собою, а втім частина таки прийняла рішення залишити фракцію, а інша – у ній залишитися.

Чим зумовлені наявні в мережі стійкі зв'язки? Ми проаналізували інформацію про депутатів, доступну на Офіційному веб-порталі Верховної Ради України, і можемо зробити висновок, що до групування депутатів спричинилися два фактори: комітет парламенту, до якого вони входили (принаймні 21 зв'язок із наявних у мережі 34 можна пояснити спільною участю в комітеті) і, меншою мірою, регіон їхнього балотування (5 із 34 зв'язків; стосується тільки «мажоритарників»). Так, депутатів С. Ключова і В. Хомутиніча поєднувало членство в Комітеті з питань податкової та митної політики, І. Попеску та І. Гайдоша (обох, імовірно, судячи з прізвищ, представників національних меншин) – у Комітеті з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, В. Журавського і В. Олійника – у Комітеті з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, а В. Пилипенка і О. Кулініча – не тільки факт обрання на окрузі в Полтавській області, а й участь у Комітеті з питань аграрної політики та земельних відносин. У схожий спосіб можна поєднати депутатів, що належали до мережі-зірки А. Шипка: усі з них – окрім Ю. Мірошніченка – у той чи інший спосіб пов'язані зі сферою охорони здоров'я, чи то завдяки членству в Комітеті ВРУ з питань охорони здоров'я, чи то через участь у Тимчасовій слідчій комісії, сформованій нібито задля розслідування фактів корупції під час медичних закупівель в Міністерстві охорони здоров'я. Так само, вірогідно, пояснюється мережа-зірка навколо депутата В. Сальдо (окрім Є. Карташова) – і сам він, і Ю. Любоненко, Ю. Гершов, і В. Продивус входили до Комітету з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства та регіональної політики. Те ж стосується і групи зв'язків між депутатами Д. Жванією, Д. Добкіним, А. Близнюком, Є. Карташовим і О. Парасківим, які всі входили до Комітету з

питань державного будівництва та місцевого самоврядування (і переважно були депутатами-«мажоритарниками» з південних та східних областей). Цілком зрозуміло, що участь у роботі комітетів була потужним зв'язкоутворюючим фактором, проте таким також могло бути «походження» з одного регіону. Принаймні це може бути правдоподібним поясненням зв'язків між депутатами Я. Сухим та В. Богуслаєвим (досвід співпраці у ПАТ «Мотор Січ», а також балотування на округах у Запорізькій області), О. Дудкою, С. Кальцевим і В. Бандуровим, усі троє яких балотувалися також на округах у Запорізькій області, і між С. Фабрикант та А. Кіссе, які обидва вказали місто Одесу як місце проживання на момент виборів 2012 року.

Ця знахідка, а саме, що спільна участь у комітетах здатна формувати стійкі законотворчі зв'язки між депутатами, разом із встановленим зв'язком між змінними *defected in environment* і *defection*, що вказує на те, що депутати, які вийшли з фракції, були схильні подавати більше законопроектів із такими ж депутатами, як вони самі – тобто тими, які вийшли з фракції, у той час як депутати-«залишенці» були більш схильні до законотворчості разом із депутатами-«залишенцями», може вказувати на явище, яке ми назвемо «парламентською соціалізацією» і обґрунтуємо в наступному підрозділі.

II. Сила і слабкість «єдиної української партійної машини».

Інтерпретація результатів.

У результаті статистичної перевірки гіпотез було встановлено, що зібрані дані підтверджують запропоновані гіпотези лише частково. Так, згідно з ними, можна вважати поки підтвердженими гіпотези **H1**, **H2**, **H3**, **H4**, лише частково – гіпотезу **H6**, і зовсім спростованою – гіпотезу **H5**. Інакше кажучи, підтримка Партії регіонів на окрузі депутата (для «мажоритарників»), його позиція в партійному виборчому списку (для «списочників»), наявність партійного членського квитка і факт висування Партією регіонів (для «мажоритарників») справді мають передбачений гіпотезами – однаковий для обох груп – зв'язок із його рішенням вийти чи залишитися у парламентській фракції у критичний

момент. Високий відсоток голосувань не з фракцією на пленарних засіданнях, утім, справді добре асоціюється з виходом із фракції для членів коаліції, обраних на одномандатних округах, проте ніяк статистично значуще не співвідноситься з рішенням вийти чи залишитися у фракції для депутатів, обраних за партійним списком. Тобто – і лоялісти, і дефектори, і члени партії, і не-члени партії «уздовж» усього партійного списку голосували приблизно однаково лояльно з фракцією. Чим пояснюється ця відмінність у поведінці «мажоритарників» і «списочників»? Імовірно, відповідь криється в тому, *як саме* ці дві групи депутатів потрапляли до парламенту. Упродовж 2013 року, до початку кризи, електоральні перспективи для депутатів могли видаватися непоганими і, певно, небагато хто з них справді розмірковував про альтернативні (за межами Партії регіонів) шляхи політичного виживання. Оскільки для всього партійного списку, і для офіційних членів Партії, і тих, що квитка не мали, суб'єктом висування була Партія регіонів, залежність депутатів, обраних за списком, була, імовірно, прямою функцією політичної лояльності і зокрема дотримання фракційної дисципліни в сесійній залі. Суб'єктом висування частини «мажоритарників», у той самий час, були вони самі або ж інші партії, відтак їхнє політичне виживання навряд чи напряду залежало від волі партійних лідерів, а тому ці депутати (насамперед самовисуванці) могли дозволити собі більше автономії під час пленарних засідань. І справді, суб'єкт висування є непоганим предиктором для оцінки відсотка голосувань «проти» партії. Знову бачимо, як спосіб, у який партія формує свою більшість у представницькому органі, визначає її слабкі місця – у цьому випадку порушення партійної дисципліни під час голосувань.

Депутати, обрані на будь-якому виді округу, втім, виходили з фракції, здається, незалежно від обсягу майна, яким вони володіли. Чи менше, чи більше грошей має депутат фактично ніяк не впливало на його рішення вийти чи залишитися у фракції. Справді, багатими могли бути як кооптовані нелояльні депутати, якщо вони, приміром, обралися як самовисуванці (що потребує значного обсягу ресурсів), а потім були включені до фракції, так і партійні лідери, зосереджені «угорі» партійного списку та водночас найменш схильні до

виходу з фракції. Ця знахідка дещо суперечить твердженню О. Ройтер і Д. Шаконої (2017), у яких високий рівень матеріально-фінансового ресурсу слугував за хороший предиктор фракціонування в регіональних еліт у Російській Федерації [61, с. 25–26]. Вивчення впливу цього ресурсу на лояльність до партії має враховувати нюанси та деталі штибу описаної нами вище.

Проте під час інтерпретації слід неодмінно враховувати й високий ступінь мультиколінеарності між досліджуваними предикторами. Кореляція між кількома з них дозволяє окреслити такий собі загальний «портрет» дефектора – принаймні для випадку Партії регіонів. Так, враховуючи результати перевірки гіпотез та тестування на мультиколінеарність, можемо підсумувати, що найбільш схильною до виходу з фракції Партії регіонів серед «мажоритарників» була група депутатів, обраних на округах і в областях з незначною підтримкою Партією регіонів, які зазвичай не мали членства в цій партії і висувалися переважно самотійно, проте, переступивши поріг парламенту, увійшли до її фракції (згадаємо, що цьому сприяли зміни до Регламенту Верховної Ради, які відтепер дозволяли індивідуальні переходи), проте впродовж усього 2013 року були найменш лояльними її членами, часто голосуючи не «в такт» із фракцією. Ці ж депутати, в силу різних, невідомих нам причин, найчастіше ініціювали законопроекти разом із тими депутатами, що в лютому 2014 року вирішили вийти з фракції – як і вони самі. Коли ж настала криза, і ті стимули, що утримували їх у фракції, втратили свою актуальність і силу, то цих депутатів насправді ніщо більше у ній і не тримало, відтак вони один за одним її залишили упродовж усього кількох днів. Так найбільш потужна «партійна машина» за часи української незалежності, словами Тараса Кузьо [54], розсипалася, щойно штучні механізми її утримання перестали функціонувати.

Схожий вигляд має і група дефекторів серед депутатів, що були обрані на загальнодержавному багатомандатному окрузі за партійним списком. Насправді їх можна виокремити три: ті, що були радше у «нижній» частині списку, ті, що не були офіційними членами Партії регіонів, і ті, що найчастіше ініціювали законопроекти разом із іншими дефекторами (асоціацію між цими трьома

предикторами нам не вдалося довести). Вплив цих трьох факторів на рішення щодо виходу з фракції видається доволі зрозумілим. Депутати з «нижньої» частини списку, так само як і ті, що не мали партійного квитка, не могли отримати гарантію потрапляння на «прохідну» позицію у виборчому списку на наступних виборах або ж висування партією на «надійному» окрузі з високою її підтримкою. Якщо до кризи поведінка цих депутатів, принаймні у сесійній залі, була лояльною (див. попередній підрозділ), то щойно вигоди від перебування у фракції впали для них із втратою партією адміністративного ресурсу, який можна було би використати задля політичного виживання, їхній вихід із фракції не забарився.

Окремий вплив, здається, справила на рішення про вихід «нелояльна» законотворчість депутатів зі списку. Зважаючи на сильний зв'язкуотворюючий ефект співучасті в комітетах Верховної Ради, можна припустити, що потенційні дефектори або якимось чином опинилися в однакових комітетах, або ж стали такими у процесі роботи в парламенті. Незалежно від точної інтерпретації, спільна соціалізація в межах парламентської інституції, здається, мала підливний ефект для єдності переможної коаліції (про це див. нижче).

Загалом, зібрані та проаналізовані дані дозволяють говорити про наявність непрямих доказів на користь запропонованих припущень. З огляду на те, що активна фаза виходу депутатів із фракції розпочалася ввечері 20 лютого, імовірно пояснення виходу безпосередньо через моральний шок або очікування щодо падіння рейтингу партії не спроможне повністю нас задовольнити. Справді, якщо депутати побоювалися зниження рівня підтримки Партії регіонів після активної фази репресій, що почалася уранці 18 лютого і призвела до смертей протестувальників, чому вони почали подавати заяви лише за два дні після того? Імовірно, спроможність подати заяву про вихід із фракції залежала від того, чи мало місце в час між 18 і 20 лютого засідання в Раді. На наш погляд, утім, до посилення відцентрових тенденцій у фракції спричинилося видиме послаблення режиму, що увиразнилося саме 20 лютого. Саме в цей день розпочалися інтенсивні переговори між президентом та опозицією за медіації представників

країн ЄС. Перша зустріч між президентом та міністрами закордонних справ Франції, Німеччини та Польщі того дня тривала цілих шість годин, а після повторної, вже ввечері, з'явилася новина про готовність В. Януковича піти на дострокові президентські вибори та конституційну реформу. Ми вважаємо, що цей сигнал був руйнівним для режиму та зокрема для його переможної коаліції. Навіть якби В. Янукович залишився в Україні, уже впродовж кількох місяців його повноваження були би обмежені, а роль парламенту, а відтак і опозиції, значно зросла б. Вигоди від перебування в коаліції для частини членів фракції мала впасти, адже ані розподіл ресурсів навряд чи відбувався би в колишніх масштабах, ані наступні парламентські вибори не були би такими сприятливими для партії влади, як попередні. Розширення точок доступу до влади сприяло кооптації опозиції, проте провокувало й відчуження власних еліт режиму.

Чи справедливим було би зворотне твердження: якби режим не пішов на поступки опозиції, то коаліцію, найімовірніше, вдалося б утримати докупі? На це питання неможливо дати однозначну відповідь. По-перше, у рамках цього дослідження складно встановити обсяг надійного інституційного ресурсу, який міг би бути використаний для репресії та ще більшого закриття режиму. Ми не знаємо напевне, наскільки інтенсивною була чи могла би бути в цьому допомога з боку Російської Федерації. По-друге, не зовсім зрозуміло, чи мав моральний шок від дій силовиків більший ефект, аніж видається на перший погляд. Подальші репресії могли б як спровокувати зростання мобілізації, так і відчужити ще більшу частку членів переможної коаліції Партії регіонів у парламенті. Утім, цілком імовірно, на наш погляд, що, *ceteris paribus*, стратегія подальших репресій була здатна втримати коаліцію докупі, щоправда не зовсім ясно, якою ціною.

Як би там не було, історія розпаду Партії регіонів вкотре демонструє крихкість та вразливість таких інструментів утримання коаліцій, як патронажні зв'язки та розподіл приватних благ без роботи над ідентичністю, партійною структурою та системою рекрутингу кадрів. Ми погоджуємося з С. Левітські та Л. Веєм у тому, що патронажна система розподілу благ може бути цілком

адекватною в «мирний» час, проте щойно лідери послаблюються і починають виглядати вразливими, масовий вихід еліт із переможної коаліції стає неминучим [56, с. 65]. «Єдина ефективна політична машина» Партії регіонів та її успіх, як це влучно підмітили Т. Кузьо та С. Куделя, виявилися «швидкоплинними» [51, с. 274]. Розвинені в ній упродовж 2000-х років практики консоціативного прийняття рішень звелися до одноособового правління В. Януковича після його обрання президентом, у той час як методи партійного зчеплення лишалися фінансово-матеріальними. Партія регіонів дійсно була однією з найбільш потужних партій за часів української незалежності, проте, вочевидь, недостатньо потужною – і гнучкою – аби вистояти у свою найсерйознішу політичну кризу. Залежність від редистрибуції ресурсів, координованої вочевидь президентсько-виконавчою вертикаллю, унеможливила опір персоналізації влади з боку В. Януковича та його наближених. Той факт, що навіть не всі члени фракції партії в парламенті були офіційними членами Партії регіонів, демонструє справжні межі її потуги. Партія регіонів, як стверджував В. Янукович [33], могла мати по всій країні понад 1 млн членів, проте в найкритичнішому місці, у парламенті держави, володіючи спочатку не більше 40% місць у ньому, вона вдалася до патронажних методів утримання фракції та формування уряду замість коаліційної політики, діалогу з іншими партіями та кабінетних методів утримання коаліції. Це, на наше переконання, було наслідком браку інституціоналізації партії, властивого всьому українському політичному ринку останніх тридцяти років. Причини цієї недоінституціоналізованості можуть бути різними і складають предмет для окремих, не менш цікавих досліджень. Як ми намагалися продемонструвати в підрозділі 1.2, Партія регіонів почасти власноруч усунула стимули до партійного будівництва, повернувши до виборчої системи мажоритарну компоненту, а також після рішення Конституційного Суду України про можливість входження окремих депутатів до коаліції у Верховній Раді. Важливість інституційної структури для стимулювання партійного будівництва стала в політичній науці предметом окремого напрямку досліджень та теоретизувань.

Аналіз графіка мережі законодавчого співавторства в межах парламентської фракції Партії регіонів, як ми вже згадали вище, дає підстави зробити ще один нетривіальний висновок щодо закономірностей функціонування переможної коаліції в цьому режимі. Ми знаємо, що відсоток співавторів-дефекторів вищий серед дефекторів, аніж у лоялістів. Водночас ми з'ясували, що важливим принципом, за яким де-факто формувалася мережа – тобто головною причиною в більшості випадків, чому двоє чи більше депутатів подавали законопроекти разом – є їхня співучасть в одному чи в кількох «тематично» пов'язаних комітетах Верховної Ради. У рамках цього дослідження ми не перевіряли, чи рівномірно розподілені дефектори по комітетах парламенту, а чи в якихось їх більше чи менше. Проте попередні два судження дають нам підстави припустити, що партійне «ядро» могло тримати під контролем одні комітети (імовірно, що стосуються податків, промисловості – ті, які обіцяють доступ до ренти) і «віддати» кооптованим інші, на їх думку, менш важливі (культура, спорт, меншою мірою гуманітарна політика, із питань прав людини чи прав національних меншин тощо). Такий поділ ресурсів і повноважень, звичайно, природний для будь-якої переможної коаліції, проте у випадку Партії регіонів, фракція якої в парламенті функціонувала в умовах взаємодії з доволі помітною і сильною опозицією, він міг зіграти з режимом злий жарт. Значна частина дефекторів частіше взаємодіяла – принаймні на річні законотворчості – з такими ж, як вони самі, дефекторами або опозиціонерами, і особлива конфігурація коаліції відносно комітетів могла цьому лише сприяти. Звичайно, частково причиною цьому могло бути попереднє знайомство – адже значна частина кооптованих прийшла до фракції Партії регіонів саме від опозиційних сил. Проте цілком можливе і таке пояснення: у комітетах мала місце активна соціалізація частини фракції Партії регіонів із представниками опозиції, яка могла, за певних умов, сприяти легшому сприйняттю майбутніми дефекторами їхніх цінностей та установок, особливо після успішного досвіду плідної співпраці. Перевірка цього припущення, втім, потребує більшого обсягу даних, які було би найліпше здобути шляхом особистих інтерв'ю з членами фракції.

Тому залишимо питання можливого явища «парламентської соціалізації» для майбутніх досліджень, тим паче, що роль опозиції в авторитарних інституціях ще досі концептуалізується в політологічній літературі. Так, К. Боаш і М. Сволік (2011) наводять обґрунтовану за допомогою формальної моделі думку, згідно з якою кооптація опозиційних сил у парламенті безумовно призводить до зростання стабільності режиму [37, с. 311]. Наша інтерпретація натякає, що в цього стабілізаційного ефекту опозиції можуть бути обмеження, тобто існує криволінійний зв'язок, і ці обмеження складно пояснити в межах такої формальної моделі, адже йдеться радше про мережеві ефекти.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки і узагальнення:

1. Будь-який політичний режим із необхідністю мусить спиратися на союз відносно невеликої кількості впливових осіб, яку в політологічній літературі називають переможною або правлячою коаліцією. Задля утримання цієї коаліції лідери в різних режимах вдаються до низки різного штибу заходів, які ми називаємо інструментами/методами утримання коаліції. Такими інструментами є, зокрема, розподіл приватних благ, обмін послугами («зелене світло» окремим законопроектам коаліціантів), участь в уряді та партійна ідентичність. Є свідчення, що чим більше режим спирається на матеріальні ресурси за метою забезпечення лояльності, то більш вразливим він є у кризові часи. Комбінація інструментів утримання коаліції, притаманна індивідуальному режиму, може значною мірою визначати ті «лінії зламу», уздовж яких відбуватиметься фракціонування його еліт – критичний для будь-якого режиму процес. Це фракціонування може статися, якщо частина еліт у певний момент з'ясовує, що їхнє політичне виживання в межах режиму не є ані можливим, ані вигідним, а відтак видається найбільш вигідним пошук домовленості з опозицією і можливої зміни режиму. Саме довкола спроби ретроспективно передбачити на прикладі конкретного режиму потенційних дефекторів – осіб, готових за певних умов вийти з коаліції – і будується це дослідження.

2. Завдяки зміні конституційної моделі у бік посилення президентської влади та уряду за рахунок парламенту та шляхом спрощення процедури формування коаліції через дозвіл окремим депутатам входити до неї, В. Януковичу та партійним лідерам вдалося побудувати доволі стійку та в певному розумінні ефективну модель панування. За умов, коли найвищі посади у виконавчій владі займали лоялісти та віддані режиму люди, парламент, попри сильну і помітну опозицію, перетворився з потужного політичного актора на більш-менш слухняний орган, необхідний для схвалення президентських та урядових ініціатив. Саме в цьому полягало завдання президентської коаліції, до якої частина депутатів, через нестачу голосів для формування більшості, була

«кооптована» вже після того, як вони здобули депутатські мандати та вперше зайшли до Верховної Ради VII скликання. Збудована в такий спосіб коаліція виявляла спроможність та стійкість упродовж усього 2013 року та під час політичної кризи зими 2013–2014 років, аж до критичної точки 20 лютого, коли розпочався активний вихід частини депутатів із фракції, що тривав декілька днів до і після того, як президент В. Януковича залишив територію країни. З літератури на тему не зовсім чітко, втім, зрозуміло, якими були причини цього виходу та його закономірності.

3. Центральне припущення нашого пояснення процесу фракціонування еліт у режимі В. Януковича полягає в тому, що до виходу з фракції частини депутатів призвела демонстрація слабкості режиму, а саме його готовність іти на перемовини, які передбачали ренегоціацію конституції на користь парламенту і дострокові президентські вибори. Ці політичні зміни створили загрозу перспективі політичного виживання тільки для частини членів фракції, шанси яких на переобрання спадали через послаблення ролі президента і виконавчої влади взагалі. Паралельно, проаналізувавши динаміку виходу (розподіл кількості депутатів, що вийшли, уздовж хронологічної прямої), ми встановили, що під час розпаду Партії регіонів мав місце так званий *bandwagon effect* – ефект прискореного виходу, за умов дії якого з часом кількість дефекторів лише зростає. Ця знахідка може свідчити про насправду критичність тих умов, за яких існував у ті дні режим, адже найменший зсув балансу сил – вихід першої десятки депутатів – тільки почав процес фракціонування, у результаті якого з фракції станом на 22 лютого вийшла третина депутатів.

4. У рамках пояснення фракціонування фракції Партії регіонів ми припустили, що ті депутати, які обралися на окрузі чи в області з нижчою підтримкою Партії регіонів або за партійним списком від неї, але займали позицію ближче до його кінця, а також безпартійні, особи, чиїм суб'єктом висування була не Партія регіонів, більш багаті та ті, що поводитися менш лояльно до фракції під час голосувань у залі пленарних засідань, були *більш схильні до виходу з фракції*. Запропоновані гіпотези були **частково** підтверджені

в результаті статистичних перевірок. Низка t-тестів Стюдента та, де потрібно, Велча, продемонструвала, що рівень підтримки Партії регіонів на окрузі і в області депутата (для «мажоритарників»), а також його порядкова позиція в списку (для «списочників») значно *нижча* серед тих членів переможної коаліції, які з неї вийшли. Ці депутати мали вочевидь стимули шукати шляхів політичного виживання деінде, аніж у Партії регіонів, яка після послаблення режиму більше не могла слугувати політичною машиною для переобрання та розподілу ренти. Водночас відсоток голосувань, під час яких депутат проголосував інакше, ніж фракція, а також відсоток законопроектів, поданих разом із дефекторами, значно *вищі* серед членів фракції, які її залишили (утім, перше справедливе тільки щодо «мажоритарників»). Відтак потенційно опозиційних депутатів можна було почасти виявити у фракції ще до того, як вони відкрито заявили про свій вихід і навіть до початку політичної кризи. Ця характеристика може свідчити про недостатньо ефективну стратегію утримання переможної коаліції. Про це також говорять результати тестів на асоціацію хі-квадрат, які показали, що депутати, суб'єктами висування яких була не Партія регіонів, а також безпартійні також виявилися, у відповідності з гіпотезами, більш схильними залишити фракцію в кризовий момент. Одна з гіпотез узагалі не була підтверджена даними: і ті депутати, що вийшли з фракції, і ті, що залишилися, задекларували майна на в середньому приблизно однакову суму. Рівень багатства, вочевидь, не мав жодного впливу на рішення депутатів про фракціонування, що може пояснюватися специфікою «розподілу» «багатих» у межах фракції: найбільше коштів могли мати як партійні лідери, зосереджені «нагорі» списку і найменш, відтак, схильні виходити з фракції, так і кооптовані депутати з-поза Партії регіонів, які самостійно обиралися на округах і, вочевидь, мали на це достатньо власного ресурсу. Окрім власне перевірки гіпотез, ми також проаналізували законотворчу взаємодію між членами фракції і з'ясували, що саме співучасть у комітетах парламенту найчастіше визначала закономірності співініціювання законопроектів.

5. Узагальнення верифікованих гіпотез та мультколінеарних зв'язків між предикторами дозволяє зробити також окремі висновки про особливості функціонування переможної коаліції в режимі В. Януковича. Утворена шляхом коригування «правил гри» та використання адміністративних ресурсів на виборах, а згодом кооптації в стінах парламенту, фракція Партії регіонів була доволі ефективною, але у своїй основі хиткою коаліцією – особливо коли система інструментів її утримання почала вдаватися все менш і менш надійною, а після поступок режиму опозиції і взагалі неможливою та неефективною. Брак партійної інституціалізації, притаманний цілій політичній системі України останніх тридцяти років, не оминув і, напевно, найамбітнішої в Україні спроби збудувати авторитарну партійну машину. Це лише надає черговий (непрямий) доказ того, що розподіл матеріальних ресурсів та інші неформальні практики навряд чи є найбільш дієвими методами партійного будівництва.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Брік Т. Аналіз мереж у Верховній Раді через розгляд законотворчого співавторства [Електронний ресурс] / Т. Брік, Д. Остапчук // VoxUkraine. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://voxukraine.org/uk/analyzing-ukrainian-parliament-networks-through-legislative-co-authorship-ua/>.
2. Вибори народних депутатів України 2012 [Електронний ресурс] // Центральна виборча комісія – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp001.html>.
3. Відомості про підрахунок голосів виборців в загальнодержавному виборчому окрузі в межах ОВО [Електронний ресурс] // Вибори народних депутатів України 2012 – Режим доступу до ресурсу: <https://cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp005pt001f01=900.html>.
4. Депутат Благодир написав заяву про вихід із фракції Партії регіонів [Електронний ресурс] // Корреспондент.net – Режим доступу до ресурсу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3307811-deputat-blahodyr-napysav-zaiavu-pro-vykhid-iz-fraktsii-partii-rehioniv>.
5. Депутати, обрані у загальнодержавному виборчому окрузі [Електронний ресурс] // Вибори народних депутатів України 2012 – Режим доступу до ресурсу: <https://cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp602pt001f01=900pf7171=50pf7331=0.html>.
6. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності / Конончук С. (ред.), Горобчишина С. – Київ: ТОВ «Агентство Україна», 2016. – 44 с.
7. Динаміка переходів. Фракція ПАРТІЇ РЕГІОНІВ у Верховній Раді України сьомого скликання – VII скликання (2012-2014) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_fraction_dep_changes?pidid=2355.
8. ДУМКИ ТА ПОГЛЯДИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: лютий 2014 (ОМНІБУС 2014/02) [Електронний ресурс] // Національний банк досліджень – Режим доступу до ресурсу: <https://ukraine.survey-archive.com/data#user-research@showResearch=111956>.

9. Електоральні наміри виборців України щодо виборів до Верховної Ради [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=208&page=1&y=2013&m=11>.

10. Електронні декларації чиновників та депутатів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://declarations.com.ua/>.

11. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – С. 141. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

12. Костюченко Т. С. Структура зв'язків між депутатами Верховної Ради України 6-го та 7-го скликань: порівняння мереж формування політики / Т. С. Костюченко, К. М. Нагорняк // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. – 2013. – Т. 148. – С. 38–44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_s_2013_148_8.

13. Костюченко Т. С. Мережі політичної еліти в період кризи: циркуляція чи відтворення? / Т. С. Костюченко, М. І. Винницький // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2010. – Вип. 4. – С. 146–154.

14. Лутковська і Тігіпко засудили розгін євромайдану [Електронний ресурс] // Українська правда – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/30/7003856/>.

15. Між неволею і незалежністю. 18-22 лютого 2014 року [Електронний ресурс] // Історична правда. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/02/18/147385/>.

16. Набір відкритих даних (Ініціатори внесення законопроектів VII скликання) [Електронний ресурс] // Портал відкритих даних Верховної Ради України – Режим доступу до ресурсу: https://data.rada.gov.ua/open/data/bills_initiators-sk17.

17. Набір відкритих даних (Результати подій при розгляді питання (поименно) VII скликання) [Електронний ресурс] // Портал відкритих даних

Верховної Ради України – Режим доступу до ресурсу: https://data.rada.gov.ua/open/data/plenary_result_by_name-skl7.

18. Народні депутати України VII скликання (2012-2014) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України – Режим доступу до ресурсу: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site2/p_deputat_list?skl=8.

19. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест; пер. з англ. Тарас Цимбал. – Київ: Наш формат, 2017. – 352 с.

20. "Настрої України" - результати спільного дослідження КМІС та СОЦИС [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології – Режим доступу до ресурсу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=227&page=1&y=2014&m=2>.

21. Партія регіонів відмежувалася від Януковича [Електронний ресурс] // BBC Україна – Режим доступу до ресурсу: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/02/140223_or_party_regions_yanukovich.

22. ПІДСУМКОВИЙ ЗВІТ за результатами загальнонаціонального спостереження за парламентськими виборами-2012 [Електронний ресурс] // Громадянська мережа ОПОРА. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://opora.ua/org/report/vybory/parlamentski-vybory/parlamentski-vybory-2012/3573-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-zagalnonacionalnogo-sposterezhennja-za-parlamentskymy-vyboramy-2012>.

23. Повторна експертиза засвідчила достовірність підписів голови ЦВК в «амбарній книзі» Партії регіонів [Електронний ресурс] // Національне антикорупційне бюро України. – 16.03.2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://nabu.gov.ua/novyny/povtorna-ekspertyza-zasvidchyla-dostovirnist-pidpysiv-golovy-cvk-v-ambarniy-knyzi-partiyi>.

24. Портал відкритих даних [Електронний ресурс] // Верховна Рада України – Режим доступу до ресурсу: <https://data.rada.gov.ua/>.

25. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України, Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – №11. – С. 158. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-18>.

26. Реєстр політичних партій [Електронний ресурс] // Міністерство юстиції – Режим доступу до ресурсу: https://minjust.gov.ua/m/str_31094.

27. РІШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. – №11–рп/2010. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10/ed20120810>.

28. Стенограма пленарного засідання 20 лютого 2014 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5164.html>.

29. Таріел Васадзе вийшов із фракції Партії регіонів [Електронний ресурс] // LB.ua – Режим доступу до ресурсу: https://ukr.lb.ua/news/2014/02/21/256529_tariel_vasadze_vishel_fraktsii.html.

30. Третій за добу нардеп заявив про вихід із фракції Партії регіонів [Електронний ресурс] // ТСН – Режим доступу до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/tretiy-za-dobu-nardep-zayaviv-pro-vihid-iz-fraktsiyi-partiyi-regioniv-335442.html>.

31. Україна: Хроніка подій 2010-2014 [Електронний ресурс] // Український кризовий медіа-центр. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://uacrisis.org/uk/779-ukraine-events-chronicle-2010-2014>.

32. Як депутати працювали у ВР у жовтні: голосування проти лінії фракції, виступи та прогули [Електронний ресурс] // Громадянська мережа ОПОРА. – 2019. – Режим доступу до ресурсу:

https://www.oporaua.org/news/parliament/rada_9/19509-iak-deputati-pratsiuvali-u-vr-u-zhovtni-golosuvannia-proti-liniyi-fraktsiyi-vistupi-ta-proguli.

33. Янукович назвал вышедших из Партии регионов предателями [Электронный ресурс] // LB.ua – Режим доступа до ресурсу: https://lb.ua/news/2014/02/22/256666_yanukovich_nazval_vishedshih_partii.html.

34. Янукович не йде у відставку, а події в Україні називає "нацистським повтором" [Електронний ресурс] // ТСН – Режим доступа до ресурсу: <https://tsn.ua/politika/yanukovich-ne-yde-u-vidstavku-a-podiyi-v-ukrayini-nazivaye-nacistskim-povtorom-336047.html>.

35. Acemoglu D. Economic Origins of Dictatorship and Democracy / D. Acemoglu, J. Robinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 416 с.

36. Baunov A. A Year After Maidan: Why Did Viktor Yanukovych Flee After Signing the Agreement With the Opposition? [Электронный ресурс] / A. Baunov, B. Jarábik, A. Golubov // Carnegie Moscow Center, 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://carnegie.ru/commentary/59172>.

37. Boix, C. The Foundations of Limited Authoritarian Government: Institutions, Commitment, and Power-Sharing in Dictatorships / C. Boix, M. W. Svolik // The Journal of Politics. – 2013. – №2(75). – С. 300–316.

38. Chaisty, P. How Do Minority Presidents Manage Multiparty Coalitions? Identifying and Analyzing the Payoffs to Coalition Parties in Presidential Systems / P. Chaisty, S. Chernykh // Political Research Quarterly. – 2017. – № 70(4). – С. 762–777.

39. Chaisty, P. Rethinking the «Presidentialism Debate»: Conceptualizing Coalitional Politics in Cross-Regional Perspective / P. Chaisty, N. Cheeseman, T. Power // Democratization. – 2014. – №1(21). – С. 72–94.

40. Cheibub, J. A. Government Coalitions and Legislative Success Under Presidentialism and Parliamentarism / J. A. Cheibub, A. Przeworski, S. M. Saiegh // British Journal of Political Science. – 2004. – №34(4). – С. 565–587.

41. Dix R. The Breakdown of Authoritarian Regimes / Robert H. Dix. // Political Research Quarterly. – 1982. – №35 (4). – С. 554–573.

42. Gandhi J. Authoritarian Institutions and the Survival of Autocrats / J. Gandhi, A. Przeworski // *Comparative Political Studies*. – 2007. – №40. – С. 1279–1301.
43. Geddes, B. Authoritarian Breakdown: Empirical Test of a Game Theoretical Argument / Barbara Geddes // *Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta (мат. конф.)*. – 1999. – С. 1–55.
44. Geddes B. *How Dictatorships Work* / B. Geddes, J. Wright, E. Frantz. – New York: Cambridge University Press, 2018. – 270 с.
45. Geddes B. Minimum-Winning Coalitions and Personalization in Authoritarian Regimes / Barbara Geddes. // *Annual meetings of the American Political Science Association, Chicago (мат. конф.)*. – 2004. – С. 1–32.
46. Geddes, B. States of Development in Authoritarian Regimes / Barbara Geddes // *World Order after Leninism* (ed by V. Tismaneanu et al.). – Seattle: University of Washington Press, 2006. – С. 149–170.
47. Gomza, I. They Divided the Sky: Elite Factionalism Factors during Contentious Politics in GDR, 1989 / I. Gomza, D. Tereshchenko // *The Ideology and Politics Journal*. – 2019. – №3(14). – С. 22–57.
48. Hadenius A. Pathways from Authoritarianism / A. Hadenius, J. Teorell. // *Journal of Democracy*. – 2007. – №18 (1). – С. 143–156.
49. Hale H. *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective* / Henry Hale. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 538 с.
50. Kricheli, R. Mass Revolutions vs. Elite Coups / R. Kricheli, Y. Livne // *APSA 2009 Toronto Meeting Paper*. – 2011. Режим доступа: <https://ssrn.com/abstract=1449852>.
51. Kudelia, S. Nothing Personal: Explaining the Rise and Decline of Political Machines in Ukraine / S. Kudelia, T. Kuzio // *Post-Soviet Affairs*. – 2015. – №3(31). – С. 250–278.
52. Kudelia, S. The House that Yanukovych Built / Serhiy Kudelia // *Journal of Democracy*. – 2014. – №3(25). – С. 19–34.

53. Kudelia, S. The Sources of Continuity and Change of Ukraine's Incomplete State / Serhiy Kudelia // *Communist and Post-Communist Studies*. – 2012. – №45. – C. 417–428.

54. Kuzio T. Rise and Fall of the Party of Regions Political Machine / Taras Kuzio // *Problems of Post-Communism*. – 2015. – №62(3). – C. 174–186.

55. Kuran, T. Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification / Timur Kuran. – Cambridge: Harvard University Press, 1995. – 448 c.

56. Levitsky S. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War / S. Levitsky, L. Way. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 536 c. – (Problems of International Politics).

57. Linz, J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1996. – 479 c.

58. O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions / G. O'Donnell, P. Schmitter. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1986. – 81 c.

59. Przeworski A. Democracy and the Market / Adam Przeworski. – Princeton: Princeton University Press, 1991. – 210 c. – (Business & Economics).

60. Reuter O. J. Economic Performance and Elite Defection from Hegemonic Parties / O. J. Reuter, J. Gandhi. // *British Journal of Political Science*. – 2011. – №1. – C. 83–110.

61. Reuter, O. J. Elite Defection under Autocracy: Evidence from Russia / O. J. Reuter, D. Szakonyi // *American Political Science Review*. – 2017. – №113(2). – C. 552–568.

62. Riedl, R. B. Authoritarian-Led Democratization / R. B. Riedl, D. Slater, J. Wong, D. Ziblatt // *Annual Review of Political Science*. 2020. - №15(14). – C. 1–18.

63. Riker W. H. The Theory of Political Coalitions / William H. Riker. – New Haven: Yale University Press, 1962. – 292 c.

64. Rybiy, O. Party System Institutionalization in Ukraine / Olena Rybiy // *Demokratizatsiya*. 2013 – №3(21). – C. 401–423.
65. Sutter D. The Transition from Authoritarian Rule: A Game Theoretic Approach / Daniel Sutter // *Journal of Theoretical Politics*. – 2000. – №12 (1). – C. 67–89.
66. Svoboda, M. W. The Politics of Authoritarian Rule / Milan W. Svoboda. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 228 c.
67. The Logic of Political Survival / B. Bueno de Mesquita, A. Smith, R. Siverson, J. Morrow. – Cambridge: MIT Press, 2005. – 536 c.
68. Ulfelder J. Contentious Collective Action and the Breakdown of Authoritarian Regimes / Jay Ulfelder. // *Regimes and Regime Change*. – 2005. – №26 (3). – C. 311–334.
69. Way, L. Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics / Lucan Way. – Baltimore: John Hopkins University Press, 2015. – 256 c.
70. Whitmore, S. Political Party Development in Ukraine / Sarah Whitmore // (GSDRC Helpdesk Research Report 1146). – Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham.
71. Zimmer, K. Unfriendly Takeover: Successor Parties in Ukraine / K. Zimmer, O. Haran // *Communist and Post-Communist Studies*. – 2008. – №4(41). – C. 541–561.

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: «Фактори фракціонування парламентської фракції Партії регіонів під час політичної кризи в Україні у 2013-2014 рр.»

Студент: Терещенко Денис Павлович

Рік навчання, факультет: 4-й, Факультет соціальних наук і соціальних технологій

Науковий керівник: кандидат політичних наук, доцент Гомза І. А.

Рецензент: кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин НаУКМА Яковлєв М. В.

Захищена “ ____ ” _____ 2020 р.

Короткий зміст роботи:

У цій роботі здійснено спробу детальніше розглянути внутрішньоелітну механіку в переможних коаліціях недемократичних режимів на прикладі парламентської фракції Партії регіонів в Україні. На підставі припущення про зменшення зисків від підтримки режиму автор висуває шість гіпотез, які перевіряє на власноруч агрегованих та обчислених даних про членів цієї фракції. Частина з цих гіпотез дійсно знайшла підтвердження: так, особи «в кінці» партійного виборчого списку, обрані на округах із нижчою підтримкою партії, висунуті не Партією регіонів, ті, що не є її офіційними членами, та почасти ті, що частіше за інших голосували «проти» фракції на засіданнях, були *більше схильні до виходу* з фракції в її критичний момент у лютому 2014 року. Водночас обсяг доступних депутатам фінансів, здається, не мав жодного значущого впливу на рішення підтримувати чи не підтримувати режим. Робота складається з вступу, висновків та трьох розділів, де спочатку здійснюється огляд теоретичної літератури на тему, історія становлення Партії регіонів та режиму Віктора Януковича, формулюється проблема та висуваються гіпотези, а потім — добираються дані, конструюються змінні, перевіряються гіпотези та надається інтерпретація результатів.